
JOSEPH GULSOY

EL TRACTAMENT DE LA -n < N' EN CATALÀ

a Josep Giner i March

1. Es tracta de la **-n** final secundària que havia quedat a la fi del mot per l'eliminació de les vocals àtones - **e** < -NE i -**o** < -NU (*pan* PANE, *homen* HÖMĪNE, *vin* VINU), que va tenir lloc en el segle IX. Per regla general es va eliminar, igual que en occità, tant rere vocal accentuada com l'àtona (*pa*, *home*) ja als primers segles del període preliterari. En algunes combinacions sintàctiques la **-n** no se sentia com a final i es va mantenir (com en *un bon dia*) o va resistir més temps (com en *vin blanc*); en algun verb s'ha mantingut per analogia. Altrament, és sabut que la **-n** va persistir fins al segle XV a l'antiga diòcesi de Girona (Fouché 1924: 122; Badia 1951: 225-6; Moll 1952: 119; Duarte-Alsina 1984, I: 206-209).

En les formes del plural la **-n** es conservà rere vocal accentuada (*pans* PANES), però no en el rossellonès, que l'esborrà en el segle XIV (*pans* > *pas*), anant així d'acord amb el tractament del llenguadocià; rere vocal no accentuada el plural originari en **-ns** (*hòmens* HÖMĪNES), molt comú en texts medievals, va continuar en algunes regions, i altrament fou reemplaçada per un plural en **-s**, *homes*. Hom ha discutit si *homes* és resultat d'una reducció fonètica *hòme(n)s* o bé un plural analògic format damunt *home*.

L'elisió de la **-n** rere vocal accentuada va afectar visiblement la fisonomia del lèxic català, donant origen a nombrosos mots monosíl·labs i altres de multisíl·labs i un gran

nombre de noms de lloc que acaben tots en vocal accentuada (*pa, vi, camí, sobirà, Castelló*). En nivell gramatical, la conservació de la *-n* en els plurals va significar la formació d'una nova terminació del plural, *-ns*.

El comportament de la *-N* als primers temps de l'idioma va ser examinat, per primera vegada, per Ph. Rasico en el seu treball de 1982 sobre la fonologia del català preliterari (pàgs. 218-227), i el nostre col·lega va tenir en compte la sort de la *-n* en diversos articles seus en analitzar el llenguatge de documents i texts editats per ell (1984-85, 1988-89, bis, reproduïts amb correccions i addicions en el seu recent llibre de 1993: 103-31, 132-159, 160-201).

La qüestió de la *-n* conservada a la diòcesi de Girona fou molt sovint comentada per J. Coromines en diversos treballs, en alguns articles del *DECat* i darrerament en alguns de l'*Onomasticon Cataloniae* (= *OnomCat*). El gran filòleg va referir-se primerament a la susdita zona de conservació amb motiu d'uns exemples de la *-n* que apareixen, al costat de múltiples de *-Ø*, en el text de les '*Vides de sants*' rosselloneses, versió catalana de la *Legenda aurea* de J. de Voragine, redactada molt probablement al monestir de Cuixà (Conflent) a l'últim quart del s. XIII (ms. P del s. XIV, ms. B. de c. 1400). Coromines en el seu estudi de 1943 sobre el llenguatge de l'edició parcial d'aquesta obra, realitzada per ell, va expressar l'opinió que la *-n* antiga de la diòcesi de Girona tindria un timbre velar [ŋ], com el tenen avui la *-n* del gascó, el provençal i el gal·lec, i a propòsit d'això va cridar l'atenció sobre alguns diminutius en *-inc* (*miquelincs, tomanyincs, esquellinc, esquellerincs, reientinc*, etc.) usats avui en parts de l'Empordà i algun topònim en *-anc* a la Garrotxa. El tema de la *-n* < *-N* conservada al bisbat de Girona va ser estudiat per Ph. Rasico en un article ben documentat de 1985 (reproduït amb addicions i correccions en Rasico 1993: 36-51). El nostre col·lega hi va buscar els factors que haurien causat el canvi de la *-n* en la velar *-ŋ*.

Pel que fa als exemples de la *-n* en el text de les *Vides*, Coromines, recordant-nos que els parlars d'oc adjacents als Rosselló han perdut la *-n*, va pensar que aquestes formes, que es troben en minoria enfront d'altres en *-Ø*, solució normal, serien més aviat uns casos aïllats, explicables en part per la fonètica sintàctica i en part com emanacions d'un focus meridional, és a dir, de la diòcesi de Girona (*LleuresC*: 303-304). Rasico (1982) repeteix l'explicació de Coromines (pàg. 225), i en el seu estudi de 1985 expressa l'opinió, si bé no sense certa vacil·lació, que en el català septentrional (= el rossellonès) la conservació de la *-n* no sembla haver estat un tret vigent a l'època medieval, com ho era en l'occità medieval (Rasico 1993: 39).

Coromines havia basat el seu estudi en una cinquena part de les *Vides*: Avui tenim a l'abast l'edició completa d'aquest llarg text, duta a terme pels doctors Ch. S. Maneikis-Kniazzeh i E. J. Neugaard (Barcelona, 1977), i un examen lleuger ens demostra que els exemples de la *-n*, encara que en minoria definitiva enfront d'altres

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

en -Ø, són en nombre suficient perquè no els puguem considerar com uns “casos aïllats” i, a més, sols uns pocs d'ells es poden explicar com a conservacions en fonètica sintàctica. De fet, tot assenyala que la -n havia continuat, fins ben entrat el segle XIV, igual que a la diòcesi de Girona, car n'hi ha un testimoniatge notable, a banda el text de les *Vides*, en escrits notariais publicats per B. Alart i per P. Vidal, i a més en dades toponímiques, i en el *Fogatge* de 1358 (publicat per Pons i Guri 1963-64), de manera que ens serà possible de proporcionar-ne ací una bona documentació.

El testimoniatge que ens forneixen els escrits rossellonesos palesa que durant tot el segle XIII i també en bona part del XIV existia un estadi de vacil·lació entre la -Ø i la -n, i, a més entre els plurals en -ns i -s ja desde finals del XII. En realitat, hi ha motius per creure que la conservació de la -n al Rosselló medieval més temps que en d'altres bandes del domini oobeiria als mateixos factors que a la diòcesi de Girona. Recordem, amb aquest motiu, que el català medieval d'aquesta zona i el del Rosselló tenien en comú més d'un tret fonètic: la presència de -s- [z] en els reflexos de -D-, -C-, -TY- (*veser* VIDERE, *vesín* VICINU, *rason* RATIONE) i -u < -l davant consonant dental (*autre* per *altre*, *bauc* per *balç*); vegeu sobre aquest punt Gulsoy 1993, 23 i 177ss. Val a dir que aquella zona de transició suau entre l'occità i el català, tal com Coromines (1943 *Lleures*C: 281) havia qualificat el Rosselló medieval, s'estenia, pel que toca als trets indicats, des de les Corberes fins a les terres del bisbat de Girona.

El primer objectiu d'aquest article era demostrar, a base de la documentació disponible, que la -n havia resistit, en el domini rossellonès, igual que al bisbat de Girona, fins al segle XIV, i, a més, mirar com la nova informació ens ajudaria a aclarir la problemàtica de la -n conservada. Aviat, però, ens va constar que el problema s'havia de plantejar no sols dins el context de l'evolució de la -N' en català, sinó a més tenint en compte els fets anàlegs romànics, és a dir, l'eliminació en occità, i el resultat en-ŋ en gran part del domini gascò, en certs parlars nord-italians, en gal·lec, i en nombrosos dialectes espanyols. Observem, amb aquest motiu, que els romanistes que s'ocuparen de l'evolució de la -N' sovint intentaren d'explicar els dos fenòmens, d'una banda PANE > [pa] i d'altra PANE > [paŋ] com a resultats diferents d'un mateix procés fonètic.

Tractem el nostre tema en dues parts. A la *Part I* examinem en primer lloc els fets de l'evolució: la cronologia de l'eliminació de la -n (§§ 2-3), el lèxic i els topònims que foren afectats per aquest canvi (§ 4); els factors fonètic o estructural que havien donat peu al tractament diferent del plural -ns en l'occità i en català: reducció -ns > -s en aquell i la conservació de la -n en aquest (§ 5); la formació del plural en -s rere vocal àtona, *homes* al costat de *hòmens* (§ 6); la conservació de la -n quan era interna com en “un bon dia” (§ 7) i com en “vin blanc” (§ 8), i el seu manteniment en algun verb per analogia (§ 9); en segon lloc: l'elisió de la -n (§§ 10-12).

A la *Part II*: la conservació de la **-n** en el català nord-est (§§ 13-21), i la trajectòria de la **-n** i de **-ns** en el rossellonès (§§ 22-25), el problema de la **n** conservada (§§ 26-31), i les conclusions (§ 32).

PART I

ELS FETS DE L'EVOLUCIÓ

2. Amb l'elisió de les vocals finals **-e** i **-o**, que fou acomplerta en el segle IX, la **-N** va quedar en posició final en un bon nombre de mots aguts i plans:

pan PANE, *vin* VINU, *man* MANU, *molín* MOLINU, *vedzín* VICINU, *bon* BONU, *negun* NECUNUS, *ven* VENIT, *pon* PONIT, *vilan* *VILANU, *deman* DE MANE, *timon* *TIMONE i *homen* HOMINE, *asen* ASINU, *termen* TERMINU, *ble en* (forma antiga de *ble*) *BLEDINO (DECat I, 836a41), etc.

La mateixa eliminació vocàlica va produir els següents plurals i les formes verbals:

*pan*s PAN(E)S, *vin*s VINOS, i *man*s, *molins*, *vedzins*, *bons*, *neguns*, *hòmens*, *àsens*, *térmen*s, i els verbs de la segona persona *vens* VENIS, *pons* PONIS.

En el segle X hom deia *pan* (sing.) / *pan*s (pl.) i analitzava el plural com *pan* + *s*, i la forma verbal *vens* (2. pers.) / *ven* (3. pers.) i analitzava *vens* com *ven* + *s* (el marc de la segona persona).

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

3. Després en una segona època la **-n** s'elideix, amb algunes excepcions, en els mots aguts i en els plans. Algun cas de **-Ø** ja es troba a mitjan segle X, i molts d'altres en el XI. Russell-Gebbett, 1965, ens en dóna uns exemples (pàg. 36), i Rasico en fa una bona documentació en el seu llibre de 1982 (pàg. 226) i després en el seu treball de 1986 sobre el parlar de l'Alt Urgell a l'Edat Mitjana (Rasico 1993: 82). Vegem els exemples que hem reunit (l'accentuació de les formes antigues és nostra):

949 *Bagadà*, actual *Bagà* (que *OnomCat* II: 303, deriva del nom de pers. cèltic BAGAUDA o BACAUDA, en acusatiu, declinat com *Witiza* / *Witizanis*).

982 o 983 *Avidà* (AVITIANUM), l'actual poble de Cerdanya *Vià* (Ponsich 1980: 144; Rasico 1982: 226).

986 *in terra de Bulcarà*, nom relacionat amb *Brocà* (*OnomCat* III: 122a52).

1009 *Lordà* (LAURITANU), doc. de l'Alt Urgell (Rasico 1993: 82).

1036 *Belvizí* (actual *Bellvet* de Baix Penedès, BELLI VICINI), i en pergamí original de 1037, (*OnomCat* I: 414a44-46).

1036, 1044 *vi* (VINU), doc. de l'Alt Urgell (Rasico 1993: 82).

- 1036-1079 *te* (TENIT), *Sciò* (actual *Sió*, Segarra) (Russell-Gebbett 1965: 65).
 1042 *moltó* (*MOLTONE), en doc. de l'Alt Urgell (Rasico 1993: 82).
 1053-1071 *Belvezí* (Rasico 1982: 226).
 1066 *pulí* (PULLINU), *cavalí* (CABALLINU), *vi* en doc. de St. Cugat (Russell-Gebbett 1965: 70).
 1076 *Franculí* (FRANCOLINU), actual *Espluga de Francolí* (Conca de Barb.) (ib., 72).
 1080-1095 *negú* (pron.), *pedó* (PEDONE), Pere *Baró* (ib., 74-75).

Observem, a més, que en el segle XI i fins més tard apareixen formes en -n, i, de vegades, al costat d'unes altres en -Ø:

El nom de la *Vall de Boí* (de VALLIS BOVINUS 'vall de les vacades', *OnomCat* III: 45b52) apareix grafiat *Buin* en un escrit de 1010-35, i en un de 1064 *villa de Bogin* [buín]. En el document de 1036-1079 de Segarra, del qual hem citat *Sciò*, el mateix lloc s'escriu *Cion* (Russell-Gebbett 1965: 65). La *Pobleta de Bellvei* (Flamicell), es dona com *castrum Beluidín* en doc. de 1060, i *Bellvei* del B. Penedès, que documentem com *Belvizí* en 1036 i 1037 (supra), s'escriu *Belvezín* en un doc. de 1184 del Poblet i apareix un personatge B. de *Belvezí* en un de 1194, que sembla ser del mateix lloc (*OnomCat* II: 414a48ss.).

En un doc. de 1043-99 es llegeix *jaccizon* (derivatiu en -ITONE de *jaquir* 'deixar, abandonar') (Russell-Gebbett 1965: 68.33), *homen* en un de mitjan s. XI (ib.: 68.45), i *fermen de Castilgon* 'Castelló' en un altre de 1094-1110 (ib.: 68.57) i *Arnal Mir de Castellon* 1117 (ib.: 69.84); i en un inventari que sembla ser de la primera meitat del s. XII apareix: *camisas de lin*, *estopa de lin* (ib.: 81).

Register for free at <https://www.scribdia.com> to download the version without the watermark

Rasico en dos estudis seus (1986, 1984-85), tenint en compte aquest fet, i veient a més que els documents antics de l'Alt Urgell i de l'antic bisbat d'Urgell examinats allí per ell contenen només formes en -Ø en el segle XI (Rasico 1993: 82, 120), conclou que la pèrdua de la -n s'hauria acomplert abans del segle XI "si més no en alguns indrets del domini lingüístic català" (ib.: 120). Això era molt possible, però el testimoniatge de la -n en documents del s. XI, que ací hem donat, suggereix que en moltes bandes del domini (exceptuant el nord-est i el Rosselló) degué existir un estat de vacil·lació encara en el segle XI. L'eliminació de la -n, segons que podem jutjar, devia ser una realitat durant la segona meitat d'aqueixa centúria o a finals d'ella en tot cas. No és del tot exacta, doncs, l'opinió de Fouché (1924: 122), que situa l'emmudiment de la -n al llarg del segle XIII, però ell tenia a la vista només els testimonis dels documents del Rosselló, on com hem dit la -n havia resistit més temps. Badia (1951: 225), per la seva banda, observa que la pèrdua de la -n és un fenomen relativament tardà.

Notem que hi ha casos de conservació de la -n en alguns topònims del Pallars: *Estaon*, *Estaron* (STATIONEM), *Puifalcon*, *Planamolín*, etc. (Coromines, 1965-70, I: 125); s'expliquen per un arcaisme de la toponímia en aquella zona on, segons que ens

diu Coromines, s'havia havia mantingut molt forta una influència d'un substrat ibero-basc.

Endemés, no fou afectada per l'elisió la *-n* procedent de *-ND-* i *-MN-*: *món* MUNDUS, *gran* GRANDIS, *dan* / *don* ant. DAMNU (*dany* és de data posterior, *DECat* III: 20b34ss). Com és sabut, aquests grups havien anat per l'etapa de *-nn-* > *-n(n)-* > *-n*, procés que sembla haver-se completat no abans del segle XI (vegeu la documentació que ens en dona J. Bastardas al seu conegut article «El català preliterari» (1977; Bastardas 1995: 117) i, això a part, la *-n* d'aquestes bases molt probablement tenia un timbre dental.

4. La *-n* < *-N'* tenia gran abast numèric i la seva elisió va donar origen a un dels trets vistents de la fonètica catalana: (a) oxítons monosíl·labs que acaben en vocal: *bo*, *mà*, *pí*, *vi*, *sa* SANU, *lli* LINU, *té*, *ve*, *pla* PLANU, *ple* PLENU, etc.; (b) a polisíl·labs que acaben en vocal accentuada: *molí*, *ra ó* RATIONE, *sa ó* SATIONE, *ve í* VICINU (després *raó*, *saó*, *veí*), *negú* (després *ningú*), *algú*, etc. Notem que les diverses bases de la *-n* < *-Ø* inclouen alguns sufixos importants:

El grup de *-(A)TIONE*, *-(E)TIONE*, *-(I)TIONE*, que deixaren en la llengua antiga molts reflexos en *-aó* i en *-ó* < *-aó*: així ultra els esmentats *raó*, *saó*, aquests altres, *llauraó* i *llauró* 'llaurada' LABORATIONE, *cavaó* i *cavó* 'cavada' CAVATIONE, *segaó* i *segó* 'segada', *tardó(r)*, l'estació, d'un antic *tardaó* TARDATIONE, etc., i *partió* PARTITIONE, *guarió* (fr. *guérison*, oc. ant. *garizon*), *contençó* ant. 'contenció' CONTENTIONE, i molts altres (vegeu l'article de Gulsoy 1989, en Gulsoy 1993: 315-349). Ara bé, quan la llengua literària medieval va admetre la forma culta de *-TIONE*, for a base de *-ció*, *-ió*: *contemplació*, *estimació*, *conterció*, *posició*, *successió*, *suggestió*, etc.

-ANU (/ *-ANA*) > *-à* (/ *-ana*), indicador d'origen i pertinença com en *català*, *castellà*, *valencià*, etc., és un sufix que amb valor d'adjectiu combinat amb noms de persona llatins (normalment partint de la terminació *-IUS*) solia indicar pertinença d'una propietat com en (*pagus* o *fundus*) *Cornelianus* 'vil·la o propietat d'en Cornelius' i va donar origen a gran nombre de topònims en *-à*: *Cornellà* CORNELIANUM, *Barberà* BARBARIANUM (format de BARBARUS), *Cervià* CERVIANUM (basat en CERVUS), *Flaçà* *FLACCIANUM, format de FLACC(I)US, *Julià* (antigament *Jullà*) JULIANUM (de JULIUS), etc. (citem de l'*OnomCat*).

-NU (/ *-NA*) > *-í* (/ *-ina*): sufix adjectiu amb valor de 'semblant a' o 'pertanyent a l'espècie' com en *argentí*, *diví*, *boví* (cf. el nom de lloc *Vall de Boí* < VALLIS BOVINUS 'vall de les vacades'), i expressa procedència d'un lloc o gentilici, *barceloní*, *gironí*, *tortosí*, i forma substantius amb valor de diminutiu *ratolí*, *maletí*, etc.

Alguns topònims o cognoms en *-n* > *Ø* remunten a antropònims germànics en *-A*. Així *Guimerà* (poble entre Segarra i Urgell) perpetua una forma inflexionada de WIGMERA (masc.), en cas complement WIGMERAN, i genitiu WIGMERANS; hom s'hi refereix com "in termino castris *Guimeranis*" c. 1050 (on veiem llatinitzada la forma del genitiu), i en doc. de 1077 com *Guimerans* (ja en genitiu) i *Guimeran* (en cas complement); val a dir que pot venir de *castrum Wimerans* o *Wimeranis*, o bé de *Wimeran* (probablement en la seva forma llatinitzada *Wimerane*); més dades en

OnomCat IV: 402-3. Notem que **Baó** (poble del Rosselló), que es documenta antigament en les formes de **Basone(m)**, **Baz-**, **Baso** (per **Basó**), **Basoni**, procedeix, segons *OnomCat* de nom de persona germànic amb l'arrel BAS/BAZ (II: 337-8).

Alguns topònims en **-n** > **-Ø** són d'origen preromà: així **Bagà** (a l'Alt Berguedà), que apareix grafiat en documents antics com **Bagazano**, **Bagazani**, **Bagada** (per **-à**), **Bagaa**, suposa una base cèltica, BACAUDA, nom d'una tribu, en acusatiu en **-ANE** (ib., II: 303-4).

Observem altrament que alguns casos de **-n** < **-ND-**, **-MN-** s'han ajustat a **-Ø**. La norma d'adjectiu a base de **-vocal + Ø / -vocal +na** com en **sa / sana**, **bo / bona**, era, segons tots els indicis, responsable de la pèrdua de la **-n** procedent de **-ND** en el cas de **rodon** ROTUNDUS i **blan** BLANDIS, que es diuen avui **rodó** : **rodona**, **bla** : **blana**; és significatiu el fet que el topònim **Camprodon** CAMPUS ROTUNDUS ha conservat la **-n**; a més, **glan** GLANDIS ha cedit el lloc a **(a)glà** per l'analogia de **-Ø** (sing.) / **-ns** (pl.) i **segon** (de blat) < SECUNDUS a **segó** (*DECat* VII: 749a44). I hi ha el cas del topònim **Corberan**, **Corberà**, format de l'arrel germànica GAUZ-/KAUZ- amb la terminació **-BRAND**: **Cozbrand** > **Corbran(d)** > **Corberan**, **Corberà** poble de la Costera de Ranes, dit **Roglà i Corberà**; i notem que el nom del poble bessó, **Roglà**, la continuació de **Rollan** ROTULANDUS, també palesa **-an** reduït a **-à** per ultra-correcció (*OnomCat* III: 431b57ss.); i el segon element de **Castellgalí** (poble del Bages) perpetua el nom de persona GALIND com ho palesa el primer testimoni a mà d'aquest nom (a. 867, **Castelo de Galindo**, *OnomCat* III: 318a7). Afegim que hom ha fet al costat d'**escon** SCAMNUL una variant **escó** en data tardana (*DECat* III: 540-11); i es troba **Galcerà** al costat de **Galceran** GAUZIHRAMN (*OnomCat* III: 122b32); en un doc. rossellonès de 1364 es llegeix "... lo pont del **Toron** ... del portal del **Toró** ..."; hom s'hi refereix a un indret a la vora del riu Bassa (Perpinyà), pronunciat avui **turó**: té a la base l'apel·latiu **tóron** 'font, deu, ullal', provinent d'un iberobascoide *TURONDO (*DECat* VIII: 616b50ss.). Coromines ens informa que en la toponímia hom troba ací i allà **Clot Pregó** per **pregon** PROFUNDUS, **Coll Pa** en lloc de **Coll Pan** (< PANDUS) (ib. VIII: 617a31).

5. Com hem dit (§ 2), en la norma originària constant de **-n** (sing.) i **-ns** (pl.), **pan** / **pans** hom analitzava **pans** com **pan** i **-s** (marc del plural), **pan**+**s**. Ara bé, amb l'elisió de la **-n** en el singular, la norma esdevé **pa** / **pans**, analitzat el plural com **pa**+**ns**. Així s'estableix **-ns** com a marc del plural dels oxítons acabats en vocal accentuada i amb una **-n** final subjacent. Aquest sistema sembla més o menys generalitzat en el segle XII, això, és clar, fora de les regions del nord-est i el Rosselló; on pel mateix període seguia la norma originària **pan** / **pans**.

El tractament català, l'elisió de la **-n** en el singular, **pan** > **pa**, i la seva conservació en el plural, **pans**, difereix del llenguadocià que també ha elidit la **n** del plural i diu **pa** / **pas**. La forma amb **-s** ja s'hi troba a mitjan segle XII. Així en un document de c. 1140

del Roergue llegim *molto, muchos, maisos* (Brunel 1926: 35), i en un altre de c. 1140 del Carcí, *maisos, moli i molis* (ib.: 37). Interessa afegir que trobem en els documents de la mateixa època *ges* (<*gens* GENUS), *ses* (<*sens* SINE+s adverbial), *cosseil, cosell* per *conselh* (ib.: 56, doc. de 1148 del Roergue; pàg. 60, de c. 1148 d'Albigès; pàg. 141, de 1176 de Tolosa). Notem que el domini gascó (incloent-hi la Vall d'Aran) tot conservant el reflex de la -N com -*n* (fora de les regions de Bearn i Bigorra, que l'han elidit), també ha eliminat la -*n* en el plural i diu *pan / pas*.

L'eliminació de la *n* davant *s* per assimilació és un fenomen fonètic prou comú. La *n*, consonant nasal amb oclusió oral a la zona dentoalveolar, en trobar-se davant una consonant fricativa (so produït amb contacte tènue dels articuladors), és susceptible de no acomplir l'oclusió, i en aquesta condició és dèbil i subjecta a elisió. Això, particularment, davant [s], [f] i [v]. Recordem el tractament de -NS- en llatí vulgar en mots com ME(N)SE (d'on cat. i cast. *mes*), A(N)SA (d'on cast. *asa*), TRANS- > *tras-*, PENSARE > *pesar*, i el resultat d'INS(U)LA > *isla* (cast.), *illa* (cat.), que suposen una etapa intermèdia de *i(n)sla*; i és sabut que en llatí vulgar es produïa -NF- > -f- (*cofecisse* per CONFECISSE, *ifimo* INFIMO) i que en castellà antic es troben casos de *ifante* < *infante*, *ifierno* < *inferno*, i, a més, que les formes com *cové* (< *convé*), *covent* (< *convent*), que apareixen en documents antics catalans són exemples de -(n)v- > -v- (vegeu Badia 1951, 80, III: 194; Menéndez Pidal, *Man. de gram. hist. esp.*, § 47).

Vist això, l'eliminació de la -*n*- en el llenguadocià i àdhuc en el gascó en les formes del plural com *pans, pins, molins*, no sorprèn. Pel que fa al català, tot indica que hom havia pronunciat amb fermesa la *n* del plural -*ns*, articulant-la amb l'oclusió apropiada. En aquesta llengua es poden trobar alguns casos de -*s* < -*ns*, com ara en el document de 1066 de Sant Cugat, on es llegeix *paos* 'paons' (Russell-Gebbett 1965: 70), i de tant en tant apareix *ges* en lloc de *gens*, però són més aviat excepcionals, i no freqüents com ens deixa entendre aquest col·lega (ib.: 36): els exemples que hi dóna procedeixen del català septentrional o, en un cas, d'un document aranès. Segons que podem conjecturar, la conservació de -*ns* intacte en català es deuria a diversos factors, de caire estructural i morfològic. L'estructura sil·làbica del català del període preliterari no sembla haver permès un plural format damunt vocal final accentuada, tipus *pas, pis, molís, camís, ra ós*. I això potser per raons fonotàctiques almenys en part, i recordem, a més, que les terminacions que haurien resultat -*às* < -*a(n)s*, -*ós* < -*o(n)s*, -*ís* < -*i(n)s* coincidien amb sufixos ja existents en la llengua. Endemés, un cop *pa* va començar a circular en la llengua i la final -*ns* de *pans* es va identificar com a marc del plural de mots acabats en vocal accentuada, la consciència morfològica feia la *n* poc vulnerable.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

6. A la segona època el singular i el plural dels paroxítons es diferencien a base de -e (àtona) :

-ns : *home* (i també *om*, el reflex del nominatiu HOMO) / *hòmens*, *ase* / *àsens*, *terme* / *tèrmens*, *orde* / *òrdens*, *jove* / *jóvens*, *ble* / *blens*. Així llegim en un document del s. XII: *l'home*, *cel ome*, *(a)quel om* al costat de *los hòmens*, *dels hòmens* (ib.: 83.32, 35, 37, i 82.1, 21).

Aviat apareix el plural en -s: *altres homes*, en el breu text de *Forum Judicum* (ib.: 80.2), que hom creu ser d'entre 1170 i 1190 (Mundó 1960: 22-23); en el *Capbreu de Castellbisbal*, que, segons que estableix J. Moran, degué ser de 1189, apareixen: *omes* 31, *ases* 32 (ed. de Moran 1984: 23); en un document de Lleida de devers 1210, trobem: “altres *homes* ... los *homes* de la vila... un *home*” (Miret i Sans, *BABLB* VII: 168), i en una llista de 1274 dels servidors de la Casa reial es llegeix un cas d'*homes* al costat de dos exemples d'*hòmens* (ib., 236). Es troben més exemples en els documents del bisbat d'Urgell publicats per P. Pujol (1913): en un de 1244 (núm. IX) apareixen 11 *omes*, un de *proomes*, i un d'*òmens* (vegeu en la nova edició completa de Rasico (1993: 135-38); i en el document de 1250 de Gósol i de Josa sobre heretges (núm. XV), apareix “III *homes*... los *promes*... los *omes* de Gosal... los bons *homes*” (citem de la nova edició completa de Russell-Gebbett 1973: 272-75). A l'article *home* del *DECat* Coromines indica, citant de Carreras Candí (1918 II), que en el Procés de Pere de Palau (1295-98), en parlar de Camarasa (Noguera), apareix *homes* (II: 167), i *promes* (II: 187), però que hi predomina *hòmens* des de les pàgs. 168-9. Coromines creu que *hòmens* hi seria una forma artificial, com sigui que s'hi troba també la ultracorrecció *hòmens d'àrmens* (*DECat* IV: 804a3ss.).

En el català actual el plural tipus *homes* té major difusió i és la forma del llenguatge literari, i el tipus *hòmens* es considera dialectal i se sent en els parlars occidentals i en el País Valencià. En els texts medievals aquests plurals en -ns semblen ser d'ús normal, però en alguns no manquen d'altres en -s, i tot fa l'efecte que el plural tipus *homes* s'està guanyant el terreny a poc a poc.

En les *Homilies d'Organyà*, text del dialecte occidental, trobem *òmens* 2v5, 3r10. Ramon Llull, segons ens deixen entendre Badia i Moll en llur estudi sobre la llengua de Llull, havia usat normalment els plurals de tipus *hòmens*, *vèrgens*: “En el català antic, i concretament en els escrits de Ramon Llull, tal conservació [de la *n* en els plurals de mots plans] és el procediment normal, i les formes sense *n* (*homes*, *verges*) que hi apareixen són més aviat rares i probablement posteriors al seu temps” (*Obres essencials* de Ramon Llull, II: 1320). Ara sabem que aquests plurals en -s ja dataven de més antic, i potser no eren desconeguts per Llull. Interessa, amb aquest motiu, l'observació de J. Martí i Castell en el seu llibre de 1981; aquest col·lega, tot notant que és normal en Llull l'ús de plural tipus *hòmens*, remarca: “els manuscrits que he estudiat evidencien amb llurs discrepàncies l'estat de transició, en presentar, al costat

d'*hòmens*, la forma *homes*" (pàg. 71). De fet, en la *Crònica de Muntaner*, de c. 1325, testimoniem un estat de coses semblant: hi trobem normalment *hòmens*, *prohòmens*, *rics-hòmens* (ed. Barcino, I: 15.6, 21.16, 23.10, 23.31, 41.13, etc.), però també algun cop: *rics-homes*, *homes de mar*, *homes de Montpestler* (I: 38.29, 38.30, 43.8, etc.).

En la *Crònica de Jaume I* (Ms. a.1343) normalment tipus *hòmens*: *àsens* cap. 195, 15; *hòmens* 1.34, 1.52, 2.9, etc.; *tèrmens* 349,5 (ed. a cura de J. Bruguera); *hòmens* és normal en el *Libre de les Dones* d'Eiximenis (ed. F. Naccarato 1981: 9, 10, 13, 14, 20, etc.) i també en les obres de B. Metge (Moran 1984: 31 i n. 29), i el *DECat* anota la seva presència en el llenguatge formalista de Bruniquer, *Rúbriques*, de l'any 1641, i això "tot i que ja fa segles que el català central es decidí per *homes*, igual a Mallorca (IV: 804a10ss.).

Joan Miralles (1984, I: 199) anota, en el llibre de cort reial mallorquí del s. XIV estudiat per ell, *òmens*, *àsans*, *jóvens*, i *pròmens*, tot remarcant que en mallorquí actual s'ha perdut la *n* d'aquest tipus del plural; i alhora afegeix en nota que M. Niepage, en el seu estudi de 1909 sobre el mallorquí medieval, registra encara algun exemple del plural *-ns* en el segle XVII.

Ja hem dit que avui dia el plural tipus *hòmens* és dialectal. Vegem l'observació de Coromines: "resta *òmens*, com a forma vulgar molt predominant, des del Penedès cap al Sud (St. Pere Molanta, 1954), incloent-hi el P. Val. (on, però, hi ha també zones prou extenses de *omes*), i el cat. occidental, des del Montsec cap al Sud" (*DECat* IV: 804a15ss.). I, efectivament, D. Recasens en el seu llibre sobre el parlar del Camp de Tarragona (1985: 152-165) fa constatar que el plural en *-ns* es registra en molts llocs

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

d'aquesta zona en mots com *home*, *jove*, *cove*, *rave*, i que fins i tot s'hi donen plurals anàlogics com *pilans*, *collans*, *altans* (sing. *pilar*, *collar*, *altar*). I en valencià aquests plurals són d'ús normal i tenen categoria literària. Sanchis Guarnier (*Gram. val.* 1951: 201) dóna els principals exemples com *òrfens*, *jóvens*, *àsens*, *còvens*, *màrgens*, *hòmens*, *tèrmens*, i afegeix que en la llengua literària es poden admetre els plurals tipus *orfes*, *marges*, etc. Interessa notar que, com ens diu Coromines s.v. *terme*, el plural *termes* ha penetrat parts del català occidental i del valencià (*DECat* VIII: 434a38ss.). Endemés, segons Moll (1951: 119) i J. Veny en el seu article de 1977 sobre l'eivissenc (*Randa* 5: 22) els plurals tipus *hòmens* també han continuat a Eivissa.

Hom explica els plurals tipus *homes*, *tèrmes*, *joves*, suposant una reducció per assimilació, *hòme(n)s* > *homes*, o veient-hi una formació analògica damunt el singular *home*, *terme*, *jove*, + *s*, tot seguint el model de formes com *pares*, *mares*, *metges*. Badia (1951), que considera aquests plurals de data relativament moderna, sosté la primera possibilitat i sembla suggerir que la pèrdua de la *-n* en el singular *home* havia influït en aquest procés (§ 114, II: 250, i § 101, II: 229); Moran (1984) també prefereix la possibilitat d'assimilació, a la vista de l'alternança que es nota entre les dues formes, *-s* i *-ns* en el domini del dialecte oriental, ja des d'antic (pàg. 31); segons Veny (1982: 23), el plural *homes* del dialecte oriental representa la pèrdua de la *n* d'*hòmens*, i

expressa la mateixa idea Miralles (1984, I: 199), amb referència d'*homes* del mallorquí. D'altra banda, Coromines veu en *homes* una forma analògica (DECat IV: 803b57).

De fet, els dos punts de vista es poden defensar. La presència d'*homes* en un document de 1210 de Lleida, i també en un altre de 1295-98 de Camarasa (lloc també del domini occidental) demostra que aquests plurals solien donar-se a l'est i a l'oest ja a l'època antiga, i la qüestió era si la nova forma es podia generalitzar a costa d'*hòmens*. La llengua literària prefereix aquesta, però, com hem indicat, *homes* s'hi infiltrava gradualment i guanyava terreny. Això, en definitiva, en el dialecte oriental.

De tota manera, *homes* podia resultar d'*hòmens* i igualment podia ser analògica. En els plurals com *hòmens*, *tèrmens*, la final -ns, en síl·laba àtona, no rebia la mateixa força d'articulació com a síl·laba accentuada; i la vocal interna àtona -e, situada entre dos sons nasals, era força susceptible de nasalitzar-se, causant un enfebliment en la perceptibilitat de la *n* i, en certes maneres de parlar, el seu esborrament. Així podia resultar *homes* pel procés d'assimilació. Altrament, l'existència en la llengua de parelles de paroxítons singular / plural com *mare* / *mares*, *pare* / *pares*, *metge* / *metges*, exercia invariablement una pressió analògica damunt mots com *home*, *terme*, *freixe*, *jove*, etc. per a la formació d'un plural amb *s* afegida. És difícil dir a aquesta distància de temps quin dels dos factors, assimilació o analogia, havia donat origen a formes com *homes*, *joves*. Molt probablement tots dos mútuament hi havien contribuït.

7. La -n es va conservar en *bon* BONU anteposat a un substantiu, i hom diu avui *un bon dia*, *un bon home*, però *això és bo*; conservació també en l'adverbi *ben* usat actualment com a intensiu: *està ben fet*, *està ben bé*, però *està bé*, i igualment en els indefinits, *un*, *algun*, *ningun* en funció d'adjectiu: *algun dia*, *algun home*, però, com a pronom, *algú ho sap*. En combinacions com *un bon dia* o *algun home* la -n havia tingut el tractament d'una *n* interna, és a dir, una que no se sentia com a final.

Els texts antics reflecteixen bé les condicions de retenció de la -n (quan era interna) i la seva eliminació en aquests mots. Trobarem, doncs, *ú* / *un*, *algú* (*alcú*) / *algun* (*alcun*), *negú* / *negun*, *cascú* / *cascun* com a pronom i adjectiu respectivament, però en texts antics hom testimonia, amb certa freqüència, alternances entre les dues formes, com per exemple *negun* com a pronom i *negú* com a adjectiu. Afegim a més que els indefinits esmentats es podien usar com a enclítics, és a dir, posposats a un substantiu. Es veuen també casos de *bo*, on esperaríem *bon*, i *bé* en lloc de *ben* com a intensiu. Fet que no sorprèn en el llenguatge medieval, no normalitzat com ho entenem avui dia. Segons tots els indicis, l'estabilització de l'ús que regeix actualment és de data tardana.

En les *Homilies d'Organyà* (finals del s. XII): *bon crestià* 2v13, *de bon cor* 5r3, i d'altra banda, *bo gadardó* 'guardó' 2r11, *per bo cor* 2r13; (adj.) *negú prod* 1v11, *negú hom* 6v4, i notem, a més, *ú monge* 5r23 per *un monge*.

En *Usatges de Barcelona* (ed. ENC, ms. finals del s. XIII): *negú* (pron.) 102, 107, i *alcun* (pron.) 61, 69, “si *alcú* ferrà ... *alcú* clerge” 136.

En el document de 1244 del bisbat d’Urgell, ja esmentat: *negun ome, negun dan*, però *negú mal* (citem de Russell-Gebbett 1965: 102-3).

En Llull: *alcun home* i *alcú home* (Martí i Castell 1981: 23),

En la *Crònica* de R. Muntaner (ed. Col. Pop. Barc.): (pron.) “*negú* no es pens”, I: 68.25, però (adj.) “*negú* poble” I: 68.27; (adj.) “*negun* dia” IV: 31.14, “no hi metats dubte *negun*” I: 49.29; però (pron.) “a *negun* que” I: 15.5, (pron.) i “per *negun* no sia vista” I: 20.8; “pot hom *ben* dir que foren així *bé* armades” I: 72.25; *si ben* ‘si bé’ I: 69.5

En el llibre de cort reial mallorquí, de 1357-60, estudiat per Miralles (1984), *bé* per *ben*: “om bo e *bé* aparient”, “era *bé* català (=català)”, repetit diverses vegades; *bé* per *ben bé*: “cridà *bé* dues o III vagades” (pàg. 189).

El *DAguiló* s.v. *bé* dona alguns exemples on l’ús actual exigeix *ben*: “los coltells *bé* tallants” (escrit del s. XV); “... e que l’om sia *bé* fet en los muscles...” (citat d’Eiximenis), “quatre scuts ... molt *bé* pintats” (citat del *Tirant*), “... meten-los en presó *bé* guardats” (doc. ant.).

8. Pel mateix tractament de medial la *-n* s’ha mantingut en algunes combinacions lèxiques d’ús freqüent, com ara *man dreta*, *pan cuit*, *vin blanc*, *cosín germà*, etc. Aquestes formes i d’altres semblants haurien de tenir molta circulació en el llenguatge diari antic, i han tingut continuació en algunes regions; en escrits antics apareixen al costat d’altres sense *-n*, especialment davant adjectius i construccions amb *de*.

man: “quí auciuà son senyor de *man* o de lengua” (DCVB, s.v. *man*, citat d’*Usatges de Barcelona*); *la man de Déu* (Muntaner, *Cròn.*, I: 18), *de la man de Déu* (*DAguiló*, que cita de *Gènesi de Scriptura*, 1451); “traguist ab la tua *man* fort” (DCVB, que cita de de *Gèn. de Script.*); *la man dreta* (dos exemples del *Tirant* en el *DAguiló*, dos altres en texts del s. XV en el DCVB).

pan: “... galines e *pan* e vi ...” (*Cròn.* Jaume I, ed. J. Bruguera, cap. 120: 11), “cada ric hom ... prengués ... *pan* e *vin* e cera ...” (ib.: 497, 8); *pan torrat* (Vený 1971: f. 36, 18, text de 1348, ms. 1388); *pan de forment* (*Eximplis e Mir.*, I: 269, text del s. XV); el *DAguiló* cita *pan pastat* d’*Eximplis e Mir.*, i *lo dia de partir lo pan*, de text de 1500 de Mallorca; el DCVB s.v. *pan*: *pan cuyt*, de l’escrit rossellonès de 1304.

vin: “... *pan* e *vin* ...” (*Cròn.* Jaume I, cap. 120: 11); *vin agre* (Vený, 1971, f. 33: 11; 34, 26); “... beuia *vin* molt ayguat ...” (*Eximplis e Mir.*, I: 269); “... negun *vin blanch* ni *grech*...” (doc. de Tortosa, 1340-44, *BABLB* XI: 386); *vin grech* i *vin blanch*, en documents del s. XV, Mallorca (*DAguiló*); *vin claret*, en doc. de 1585, València (ib.), *vin brocàs* ‘procaç’, text mall. de 1702 (ib.).

brin: “lançols *brin* de cànyem” (doc. de 1410, DCVB, s.v. *brí*); “un parell de lançols de *brin* de lí” (doc. de 1430, *DAguiló*, s.v. *brin*).

cosín germà: El DCVB inclou exemples de Muntaner, *Cròn.*, d’un doc. de 1330, i Pere IV, *Cròn.*, i *DAguiló* d’altres del *Tirant*, i, a més, un d’una Carta reial de 1466; notem un exemple de *cosín jarmà* en Miralles, 1984, f. 67.26.

plen: Com ho nota el *DECar* (VI, 602b45) aquesta forma apareix sovint en la construcció amb *plen de*, i cita exemples: *plen d’escàndel* (*Cròn.* de Jaume I, cap. I, lliçó de ms.), i *plen d’aygua* (Serra, *Gènesi*: 169); s’hi pot afegir un altre exemple de *Cròn.* de Jaume I: “... en lo val que era *plen*

d'aygua..." (cap. 262: 9, ed. de J. Bruguera); "lo cors *plen* d'umors", "un gubell *plen* vertent d'aygua" (Veny 1971: 120).

Exemples antics en -n d'ordinals *cinquè*, *sisè*, *setè*, *novè*, es poden veure als articles corresponents del *DAguiló*, el *DCVB*, i en el *DECat* II: 709a60, VII 942a6, 869a4, i V 971a14; notem, a més: lo *cinquèn* capítol, lo *sisèn* article (Veny 1971: 120). Barnils (1916) fa constar que en el *Vocabulari català-alemany de 1502* hom posa *sisè*, *setè*, *vuytè*, etc., però *tretzèn*, *quatorsèn*, *quinsèn*, etc. (pàg. XIV).

El mallorquí Tomàs Forteza en la seva gramàtica de la llengua catalana (Palma 1915, però redactada devers 1880-90) donava com a usuals, en el mallorquí parlat: *vin blanc*, *vin agre*, i *cosín germà*, *cosin Tem* (Telm, Antelm), *a man dreta*, i *camín real*, i, a més, *pan beneit*, *pan cuit*, i *panfonteta* (que el *DAguiló* defineix com "crostó de pa buidat de la molla amb el ganivet i amanit amb oli i vinagre"), i *pancaritat* ("almoïna de pa que es reparteix en alguns pobles uns certs dies de festa"): "de les festes (de Pasqua) el dilluns, en la ciutat, se farà *pancaritat* devora mar" (Codolada, Mall., 1702, *DAguiló*, s.v.). J. Miralles, de Montuïri (Mall.), en el seu esmentat estudi (1984: 189, n. 49), diu que algunes de les formes esmentades per Forteza persisteixen avui en mallorquí; J. Veny, de Campos (Mall.), reporta que encara avui es diu a Mallorca *vin blanc*, *man dreta* (1971: 120), i el *DCVB* indica com a propis de Mallorca i Menorca els composts *pancaritat*, *panfonteta*, *pancuit* 'sopa feta de bocins de pa bullits amb aigua i oli', i *camín-real* de Mallorca (s.v. *camí*, II: 884a).

El *DECat* observa que *camín real*, pronunciat *kəmin ral*, també se sent en bastants de comarques continentals, del Nord, i també al migjorn del Principat (II: 454a7ss.), i que *cosín-germà* és fins avui encara ben viva, ultra a Mallorca i Menorca, a les terres des de l'Ebre, fins al Sud de València (allí junt amb la variant *cosín-prim*), i es pot sentir a les comarques extremes del Principat (II: 989b57ss.).

Altament, notem la conservació del reflex de -N' en *crin* CR NIS (però *cli* a Mallorca): com ens diu el *DECat* això es comprèn "vist que el mot s'usava quasi sempre, almenys en la llengua antiga, en el plural *crins* o *clins*" (II: 1059b22ss.); Coromines hi veu també l'efecte de l'ús predominant que tenia el mot com a femení (més dades, allí).

9. La -n s'ha conservat, a més, en la persona 3 de l'indicatiu present, per analogia amb altres formes del paradigma, *pon* PONIT, *roman* REMANET, i en l'antic *don* DONEM / DONET (subj. pres. 1 i 3, avui *doni*), i l'ant. *don* DONO (pres. ind. 1, avui *dono*), que ha continuat en mallorquí. La conservació de la -n en aquestes formes s'atribueix a la influència analògica de la pers. 2, *pons* PONIS, *romans* REMANES, *dons* DONES (Fouché 1924: 124; Badia 1951: 100, III: 225). Interessa la reducció que hi ha hagut en el reflex de *don* (subj. pres. 3), quan aquesta forma venia al final de frase, com en les frases fetes *Déu li do*, *Déu n'hi do*, *Déu lo perdó* (Fouché 1924: 125; Badia 1951: 225, n. 4).

Les formes originàries de *ten* TENET i *ven* VENIT van reduir la *-n* ja d'antic a *té* (exemple a l'època de 1036-79, supra § 3) i *ve*, però en els texts antics sovint apareixen *ten* i *ven*, i aquestes formes han continuat al Rosselló (Fouché 1924: 124) i en alguna altra banda. Moll registra *ten* en set punts del domini rossellonès, en alguns al costat de *té*, en enquestes dutes a terme l'any 1906, i també a dos punts del cat. occ., Andorra, Boí, 1906 (AORLL V 1932: 72). Al Rosselló es diu *ve* al final de frase, com en *la setmana que ve* (Fouché 1924: 124). Forteza en la seva esmentada gramàtica de 1915 (redactada devers 1880-90) indica l'ús de *ten* al costat de *té* a Mallorca, i també de *sostén* i *mantén* al costat de *sosté* i *manté* (pàg. 28). Moll (1968: 124) indica *ten* i *té* com a formes de l'imperatiu a les Balears.

L'EXPLICACIÓ DE L'ELISIÓ DE LA -N

10. La *-n* en els parlars romànics on ha quedat final (l'occità, l'italià nord, el gallec, l'asturià, l'andalús, a més del català) ha tingut resultats diferents: 1) s'ha eliminat, 2) s'ha fos amb la vocal precedent després de nasalitzar-la, i 3) ha acabat essent una *n* velar, o una palatal en algunes bandes i més escassament *m*. Els filòlegs sovint han intentat d'explicar aquests desenvolupaments (val a dir la nasalització, eliminació o velarització) com a fenòmens interrelacionats en el curs d'un mateix procés fonètic, i alguns erudits han vist paral·lelismes entre el tractament de la *-N'* i *-N-*. Ens cal donar una ullada, necessàriament breu, a la distribució geogràfica dels canvis, i examinar, també breument, les teories que hom ha emès per a explicar-los.

El domini occità ha eliminat la *-n*, excepte la zona provençal a l'est del Roine i la regió fronterera de Nîmes, i la major part de la zona gascona (Ronjat 1930, II: § 385). L'occità també ha elidit la *n* en el plural: hom hi diu [pa] / [pas]. En provençal se sent avui una *n* velar [n] tant en singular com en plural: [pan] / [pan]. A la regió gascona hi ha variació notable en els resultats, com indiquem a continuació.

L'elisió de la *-n* s'ha produït a Bearn, Lavedan i Bigorra, on hom diu *pa*, *ma*, *u dia*, i en plural *pas*, *mas*. A la resta del domini gascó la *-n* s'ha abocat en *-n*: a la vall de Luixon, l'alta vall de la Garona, a les Landes, a Gers i Gironda, i també a la Vall d'Aran: [pan], [bun] 'bo', [bin] 'vi', [kan] 'ca', [plen] 'ple' (Rohlf's 1970: § 473; Coromines 1990: 38); el plural es fa amb *-s*. Altrament, Coromines fa constar que en "un grup bastant nombrós de mots, on almenys parcialment, la *-N'* apareix representada per *-m*", tot afegint que això es dona pràcticament en els reflexos de mots en *-ON'* i que quasi sempre hi ha divergències segons localitats: *borrom* 'borró, rebrot', *paom* 'gall salvatge', etc. (ib.). Rohlf's (1970: § 473) afegeix que la mateixa particularitat també s'ha produït, si bé més rarament, a la vall de Luixon. En formes com *borrom*, *paom*, és evident l'efecte labialitzant de la vocal velar i de la consonant labial inicial. El mateix erudit fa constar, a més, que en alguns parlars landesos la *-n*

que venia rere una vocal palatal s'ha abocat en -n palatal [ɲ]: *bign* 'vi', *hégn* 'fe, fenc' FENUM (ib.: § 474).

Tot això a part, és sabut que el gascó, com el gallegoportuguès, ha eliminat la -N- intervocàlica exceptuant una gran part de la Gironda: LUNA > *lua* 'lluna' (modern *lúo*), GALLINA *garia* (gascó ant.), CANALE > *ca* (Rohlf's, ib.: § 472). Com es veu, aquest desenvolupament pressuposa, com en el cas del port. *lua* < LUNA, un estadi previ de la vocal nasalitzada [lũa], i amb aquest motiu Rohlf's nota que en alguns parlars del Lavedan es pot sentir aquesta pronúncia. Endemés, la terminació -ANA ha acabat essent -aɲ en l'aranès i en landès: [lana] > [lãa] > lã > [laɲ] (Coromines 1990: pàg. 36; Rohlf's 1970: § 472). Coromines explica el passatge de [lã] a [laɲ] com a resultat de desdoblament de la nasalitat.

A la Itàlia nord, en bona part del territori, els reflexos de la -n van en general d'acord amb els del sud de França (Rohlf's I, 1966: § 305): d'una banda *maɲ* amb -n velar i d'altra *mã* amb la vocal nasalitzada. La variant amb velar -ɲ, més difosa, es dona en el parlar de Ligúria (*savúɲ*, *liɲ*), en el piemontès, en el parlar del Canton Ticino, i en gran part de Llombardia, i en el venecià (*saóɲ*, *liɲ*). La solució amb la vocal final nasalitzada (*savõ*, *bõ*) se sent en els parlars d'Emília i Romania, i també en el milanès (*sa*, *bõ*). En el parlar alpí de Bèrgam hom diu *pa*, *lí*, *karbú*, amb la mateixa solució que en català i en occità. I com una particularitat especial dins aquests desenvolupaments la -n s'ha palatalitzat rere vocal palatal a la vall Maggia (com en alguns parlars landesos): *viñ*, *beñ*, *greñ* 'gra'. Altrament, pel que fa a -N-, en els parlars de Ligúria i del Piemont ha donat [ɲɲ] : [kadɛɲɲa], però ja reduït a [ɲ] en alguns parlars: [kadɛɲa], [liɲa], etc. (Rohlf's ib.: § 223).

Al nord de la Península la -n és velar [ɲ] a la posició final absoluta a Galícia, la província d'Astúries, i, a l'oest, a Lleó, Zamora, Extremadura, i, al sud, a Andalusia (Navarro Tomás 1975: 182 mapa), i també en gran part d'Amèrica (Salvador 1985: 144); aquest filòleg fa constar que la presència de la -n velar en espanyol d'Amèrica és tan difosa i tan normal que alguns dialectòlegs fan destacar la no-velarització com un tret diferenciador de l'àrea que estan estudiant. Endemés, en moltes bandes es dona la pronunciació velar de la -n [ɲ] en context sintàctic: Alonso (1972: 461) diu haver anotat [uɲ omón, teɲ el pelo ben nidio] a la zona gallegoasturià, i Salvador (1987: 147) [béɲ akí, uɲ árβol] a una localitat de Granada. L'ús de la n velar en context, davant vocal o consonant, també té gran extensió en hispanoamericana (ib., 147); per als fets de Santo Domingo, on aquest fenomen és molt comú, vegeu Núñez Cedeño (1980: 49-62). Interessa afegir que Navarro-T. (1966: 101) qualifica la -n velar de Puerto Rico de timbre "relativamente confuso y oscuro" (ço que hem d'entendre, de timbre dèbil indecís) i la de Santo Domingo de "reducida y débil articulación velar" (1956: 426).

Voldríem observar que una comprensió dels fets entorn del problema de la -n velar en els parlars regionals de l'espanyol és de gran importància per al nostre estudi, car

ens pot servir per aclarir els desenvolupaments antics en català i occità, que només podem avaluar a través de dades escrites.

Navarro-T. (1975: 198) opina que la *-n* velar de Galícia, Astúries, Lleó i Zamora és “de origen oscuro”, i pensa que aquesta classe de *-n* a Extremadura pot considerar-se com a extensió de la del gallegolleonès “y a la vez como fuente de su propagación por Andalucía”. Sospitava, doncs, que el focus de radiació hauria de ser el nord-oest.

Ara bé, si seguim la línia del raonament de Navarro-T., que s'inclina a considerar la *-n* velar de Andalusia com una modalitat estesa en últim terme del nord-oest, ens cal admetre que Amèrica hauria rebut aquesta mena de *-n* per colonització andalusa, o, en tot cas, d'Espanya. Aquesta idea ens deixa bastant escèptic, i altrament és poc plausible, tractant-se com es tracta d'un fenomen tan difós i d'extensió geogràfica tan ampla.

En realitat, hi ha motius per a creure que les zones actuals de *-ŋ* havien desenvolupat al principi al costat de la *-n* originària, de timbre alveolar, una variant amb *-ŋ*, i que aquesta darrera havia reemplaçat aquella al llarg de temps amb caràcter permanent.

Això ho deduí del fet que Navarro-T. en el seu manual de pronunciació espanyola, en referir-se a la pronunciació de la *-n* final reporta l'ús de *-ŋ* entre moltes persones: “La *n* final ante pausa es, generalmente, una *n* relajada en cuya articulación la lengua suele quedar adherida a los alvéolos más tiempo del que duran la presión del aire espirado y las vibraciones vocálicas; la articulación, en parte, acaba, por consiguiente, muda: *razón, corazón, Juan,...*”, i afegeix Navarro-T. “muchas personas.... pronuncian en estos casos, en vez de la *n*, una *ŋ* velar” (ed. 1953: § 110). Subratllem en aquesta descripció els punts que tenen importància per al nostre estudi: la *-n* final a l'acabament de la frase és “relaxada”, i la seva articulació resulta “en part muda”, i moltes persones pronuncien “en lloc de la *n*, una *ŋ* velar”.

Navarro-T., segons sembla, inhibit per la seva convicció que la *-ŋ* s'hagués format al nord-oest i s'hagués propagat des d'allí, atribueix la *-n* velar que se sent en la pronunciació de moltes persones a una possible influència dialectal. Aquesta idea de Navarro-T. fou expressada en les primeres edicions del seu llibre fa més de seixanta anys. Avui se sap molt més sobre l'ús de la *-n* velar en espanyol perquè hom no pugui atribuir-lo a influència dialectal. Això ho deixa ben clar Salvador (1987) per una sèrie de dades i proves, i presenta a més bons arguments per establir que l'ús de la *-n* velar en diferents regions, com ara el nord-oest i Andalusia, i a Amèrica s'ha de considerar un producte independent i paral·lel. En l'opinió d'aquest filòleg, el desenvolupament de la *-ŋ* es deuria a una necessitat fonològica en el sistema consonantal de la llengua. I és que, com indica ell, enfront dels ordres de labial, dental, palatal, que consten de quatre fonemes cada un, així respectivament [m / b, p, f], [n / θ, t, d], [ɲ / ʧ, s, y], l'ordre velar en té tres [g, k, x], sense un representant velar, és a dir [ŋ]. D'ací “una tendència fonològica a ocupar un hueco existente en el sistema, tendencia que posiblemente acabe afectando al español en toda su dimensión geográfica y social” (1987: 145).

Núñez Cedeño, per la seva banda, a base d'una anàlisi minuciosa dels fets de Santo Domingo duta a terme amb un criteri generativista, estableix les regles fonològiques de la formació de la *-ŋ* de *-n* (1980:49-62).

Tot això no desdii la nostra esmentada tesi que considera la *-ŋ* una perpetuació d'una variant velar de la *-n*. Amb la generalització de la *-ŋ* a expenses de *-n* la llengua va assolir una *-n* de timbre més estable, més duradora i acústicament més perceptible. Observem, amb aquest motiu, que el ressonador bucal de la [ŋ] té una escala major de freqüències que la [n] (Heffner 1960: 141). En aquest sentit, doncs, el desenvolupament a [-ŋ] significava el reforçament de la [-n]; això però, dins la naturalesa "relaxada" d'aquesta consonant en posició final.

La formació d'una variant velar [-ŋ] al costat de [-n] té una explicació raonable. És ben sabut que la *n* és una consonant nasal alveolar, de caràcter volàtil, que fàcilment s'assimila al punt d'articulació de la consonant que segueix i canvia en el procés el punt de l'oclusió oral, que pot ser a la zona dental (*bondad*), palatal (*gancho*) i velar (*manga*), i és, a més, susceptible de ser afectada per la vocal precedent per assimilació progressiva i pot rebre matisos lleus de velaritat (rere *o, u*) i de palatalitat (rere *e, i*).

L'articulació de la *-n* final requereix l'alçament de l'apex de la llengua a la regió d'alvèols i formar-hi l'oclusió bucal. Hi ha, però, contexts fonètics que fan més econòmic la formació de l'oclusió a la zona velar. Així, per exemple, en els mots que acaben en *-ón*, com en *razón*; per a l'articulació de la *o* el postdors de la llengua s'aproxima a la regió velar, que és també la posició on es realitza l'oclusió per a la *ŋ*. Recordem que els mots que acaben en *-ón* en espanyol formen la gran part del lèxic en *-n* rere accent en aquesta llengua.

Així s'explica al nostre parer el pas de *-n* a *-ŋ* en els parlars hispànics ací al·ludits. Afegim que hi ha casos de canvi directe de *-n* a *-ŋ* quan aquesta consonant es trobava en context fònic. Nuñez Cedeño (1980: 54) reporta la pronunciació *innato* 'innato': és evident que un intent de mantenir a part les dues *-nn-* i evitar la reducció a *-n-* provoca el canvi en *ŋ* i el seu reforçament de la *-n*, i igualment en el cas de *un ombre* (notem que en espanyol l'article indefinit té accent dinàmic); i hi ha el cas de *-ã* (-ANA) > *an*, de l'aranès, que s'explica per desdoblament de la nasalitat.

11. Ara mirem les teories que foren proposades per a explicar el comportament de la *-n*. Bourciez (1946) havia intentat una explicació que donés compte alhora de la solució occitana *PANE > pa* (que és també catalana) i de la gascona *PANE > pan*. Ens diu: "... *n* s'était effacé de bonne heure dans la plus grande partie du Sud ... probablement par *ŋ* aboutissant à une simple aspiration et, dans les parties de la Gascogne où il est resté, c'est cette valeur de *n* velaire qu'il a strictement gardée" (pàg. 311). Segons això la *-n* de *pan* esdevé velar [paŋ] i continua amb aquest timbre en el gascò, mentre en occità i català la [-ŋ] es redueix a una aspiració i s'esborra. No

hi ha cap indicació de com la *-n* es fa velar [ŋ] i com és que aquesta consonant, de caràcter resistent, es desfà en una aspiració i s'esvaeix.

Altres erudits han postulat una etapa intermèdia de la vocal nasalitzada en el procés fonètic. Així Grafström (1958: 156), anant d'acord amb Séguy (1950: § 36, a), explica BENE > *be* en occità com segueix: a l'etapa *ben* la *-n* nasalitza la *e* després de tancar-la, i això fet esdevé velar i s'elimina posteriorment; després amb la desnasalització de la *e* hom arriba a *be*. No cal dir que tants supòsits per a un simple fenomen de pas de *ben* a *be* fan aquesta tesi no gens plausible.

Rohlf, que havia afrontat el problema de la *-n* en els seus respectius treballs sobre els parlars gascons, incloent-hi l'aranès (1a ed. 1935: 104, 2a ed. 1970: § 473) i els del nord-talià (1966: § 305), havia arribat a la conclusió que el resultat amb [-ŋ] del gascó i del nord-italià nord, [paŋ], s'ha d'explicar partint d'una base amb la vocal nasalitzada [pã]. Això a part, el filòleg alemany donava a entendre que el bearnès, que havia esborrat la *-n* igual que l'occità i el català, hauria passat de [pã] a [pa] per un procés de desnasalització de la vocal.

Rohlf no indicà com hom hauria anat de [pane] a [pã] ni de [pã] a [paŋ], fenomen aquest darrer que ell considerava encara no aclarit (ib.). Amb aquest motiu, interessa l'explicació que Coromines ens dóna per al resultat aranès de la terminació -ANA, que rere nasalitzar la vocal i eliminar el reflex *-n-* de *-N-* va abocar en [-aŋ]: LANA > [lana] > [lãa] > [lã] i d'on [laŋ]. Ens diu Coromines la [-ã], de [lã] "en sobrevenir a la fi del mot, es desdoblà en -ãŋ, en combinar-se l'articulació nasal amb l'oclusió pròpia de l'estat de repòs: lãŋ LANA ..." (1990: 36).

Del costat català, Duarte-Alsina en llur gramàtica històrica (1984: 206-7) formulen una explicació que està d'acord amb els supòsits de Rohlf i de Coromines en relació amb els fets del gascó i de l'aranès respectivament. Operen amb la premissa que el resultat de la *-N'* havia estat [-ŋ] a l'antic bisbat de Girona, i intenten donar compte alhora d'aquest resultat i de l'esborrament de la *-n*. Diuen que el resultat de *-NUM* > *-inc* [iŋ] al nord-est podria indicar que: "el primer pas en l'eliminació de la *-n#* fos la nasalització de la vocal precedent i el segon l'absorció de la *n*, estadi que conclogué ben aviat amb la desnasalització de la vocal a la major part del domini lingüístic"; i il·lustren el procés fonètic com: [pan] > [pã] > [pã] > [pa]. I afegeixen: "però és possible que a la diòcesi de Girona es desenvolupessin formes com [pãŋ] o [paŋ] a partir de [pã] i que hi hagués un llarg període de fluctuació entre les formes amb nasal o sense". En resum, doncs, segons ells hom va passar d'una fase intermèdia [pã] a [pãŋ] / [paŋ] al nord-est, per desdoblament de la nasalitat, i de [pã] a [pa] a la resta del domini per la desnasalització de la vocal. Hi tenim, doncs, la tesi de Rohlf reeleborada per a descriure els fets catalans.

En aquest punt, emperò, ens cal observar que el tractament català de la *-N'* no es pot equiparar amb el del gascó. En aquest un desenvolupament de PANE a [pã] podia donar-se, però no en català, i amb aquest motiu notem que el gascó no havia arribat de [pane] a [pã] per una etapa intermèdia de [pan].

És sabut que en gascó la -N- intervocàlica s'havia eliminat, igual que en portuguès, després de nasalitzar íntegrament la vocal precedent i de fondre's amb ella: [lúna] > [lũⁿa] > [lũa], i d'ací per desnasalització de la vocal en hiat: [lúa], i *tenir* que es fa *tí*, i *canal* acaba en *cau*. Ara bé, recordem que la -N- de PANE també era intervocàlica a l'origen, i que va continuar essent-ho fins al període en què s'esborrà la vocal final àtona. Així, doncs, la -N- de PANE havia de tenir el mateix desenvolupament que la de LUNA, o siga, nasalitzar la vocal precedent i eliminar-se, però tot suggereix que l'evolució fou deturada per l'esborrament de la vocal final àtona -e, evidentment quan hom deia [pã] (per a una explicació semblant però amb certes diferències en les etapes d'evolució vegeu Bec 1968: 38-40).

Amb aquest criteri expliquem el tractament gascó de la -N- de PANE com segueix: 1) [pane]: l'articulació anticipada de la *n* provoca l'abaixament del vel del paladar abans de temps i causa la nasalització de la vocal, que pot ser, segons el cas, completa o parcial a la seva darrera part; això significa l'absorció completa de la *n* en la vocal o part d'ella: 2) [pãe] / [pãⁿe]; 3) la vocal final s'elimina i quedem amb [pã] / [pãⁿ]. Ara bé, l'eliminació de la vocal final donava peu, en els grups sintàctics, a combinacions de vocal nasal final seguida de consonant o de vocal inicial en hiat [pã d ordi] o [pãⁿ d ordi], [ũ bõ qme] o [ũⁿ bõⁿ qme], i, segons sembla, essent estranyes tals combinacions a les normes de lligament sil·làbic, la llengua va desdoblar l'element nasal de la vocal [-ãⁿ] generant una nova consonant [-aŋ] i facilitant així el trànsit: [paŋ d ordi], [un bon qme]. Aquesta ŋ- es va establir amb caràcter fonèmic al final del mot i hom diu *can* [kaŋ], *bon* [buŋ], *plen* [pleŋ]. Notem com a element de comparació la solució respectiva del portuguès i del galleg de [ũa] (ant.), reflex d'UNA: *uma* i *unã*; interessa a més la formació del verb gallegoasturià *engalar* 'volar' de *en alar* amb el tractament de -n > -ŋ i -ŋg- (Alonso 1972: 457ss.).

S'haurà notat que hem admès [pã] o [pãⁿ] com a base del gascó [paŋ], puix que no es pot assegurar en quina etapa exacta hauria caigut la vocal final, si quan hom deia [pãe] o [pãⁿe]. De tota manera, l'una i l'altra base podien generar la [-ŋ]; creiem, d'altra banda, que el resultat amb [-ŋ], que s'ha produït en alguns parlars de Landes rere una vocal palatal (així *bign* 'vi', *hégn* 'fe, fenc', Rohlf's 1970: 158), s'explica més fàcilment partint d'una base [vĩⁿ, fẽⁿ], i igualment els casos de -N' (normalment d'-ONE) esdevinguts -m (fenomen propi de la Vall d'Aran i de la vall de Luixon), *borrom* 'borró, rebrot', *paom* 'paó' (PAVONE), etc., d'una base en [-õⁿ].

Tot això en gascó. Ara, tornant al català creiem que del que s'ha dit queda palesa la raó perquè no es pot equiparar el desenvolupament de la -N' en aquesta llengua amb el del gascó. La conservació de la -N- intervocàlica (LUNA > [lluna]) ens indica que en català no existia una forta tendència de nasalitzar la vocal precedent, i essent així no podem pensar que hom pogués anar de [pane] a [pã] ni per la via que hem traçat per al gascó ([pane] > [pã(n)e] > [pãe] > [pã], ni per la que han postulat Duarte-Alsina ([pane] > [pan] > [pãn] > [pã], i ni per la que havia proposat Grafström (supra) Així, doncs, tant

l'elisió de la **-n** com la seua continuació a la diòcesi de Girona i en el Rosselló s'han d'explicar partint de la base **pan**, amb la **-n** pronunciada com apicoalveolar. La mateixa base de **pan** igualment en l'occità, i fins en el bearnès, encara que en aquest darrer cas no es pot excloure la possibilitat hom hagués anat de [pã] a [pa] per desnasalització dins els desenvolupaments gascons.

Afegim, amb aquest motiu, que Rasico, que en el seu llibre de 1982 dedica tot un capítol a la pèrdua de les **-N** i **-R** finals en català (pàgs. 218-231), ja havia expressat l'opinió que no es podia aplicar al català el punt central de la teoria de Rohlfs, val a dir, el que dóna a entendre que l'elisió de la **-n** tindria lloc a una etapa de [pã] per desnasalització. Afirmava, amb bona raó, que no hi ha "... cap prova concreta que ens permeti de suposar que una vocal davant el reflex de **-N** adquirís una qualitat netament nasal en català antic" (pàg. 229). El nostre col·lega, després d'examinar i eliminar unes altres possibilitats arribà a la conclusió que la **-N** s'hauria eliminat "mitjançant un afebliment fonètic progressiu d'aquesta consonant en posició final de mot darrera una vocal i, especialment, darrera una vocal accentuada" (pàg. 229). En el seu estudi de 1986 sobre el parlar antic de l'Alt Urgell matisa aquesta idea un xic més, afegint que l'afebliment progressiu permeté que la sonoritat de la **-n** fos "absorbida per la vocal precedent" (Rasico 1993: 82). Efectivament. A continuació enfocarem els factors que haurien provocat l'afebliment fonètic de la **-n** i altres que han contribuït a la seva eliminació.

12. La nostra anàlisi dels fets fa concloure que a l'afebliment progressiu de la **-n** i en la seva eventual eliminació havien contribuït d'una banda la nasalització parcial de la vocal precedent, que es donava normalment en una sèrie específica de mots, i esporàdicament en d'altres, i d'una altra, alguns factors fonètics relacionats amb l'articulació d'aquesta consonant final.

Referent a aquest darrer punt notem primerament que els resultats **bo / bon** (*és un home bo*, però *és un bon home*), i **bé / ben** (*està bé*, però *està ben fet*) suggereixen que l'eliminació de la **-n** havia tingut lloc principalment a la fi de la frase abans de pausa. Com ja hem dit citant Navarro-T. (supra), en aquesta posició, la **n** normalment sol tenir una articulació afluixada i en part emmudida.

Això a part, una nasalització apreciable de la vocal, i un afebliment corresponent en la **-n**, es donaven naturalment en els següents mots, en els quals la vocal apareixia entre les dues nasals **m** i **n**: **man**, **deman** 'demà', **german**, **camín**, **comín**, **timon**, i **homen**, **termen**, i també en la important partícula negativa **non** NON, la **-n** de la qual era de **-N** final primària. No cal dir que quan aquests mots acabaven la frase, és a dir quan la **-n** es trobava abans de pausa, el seu afebliment era més accentuat amb el doble efecte de posició i de nasalitat. Així, doncs, en frases com **ell vindrà deman**, **ell lo ten en la man**, **és un mal camín**, **lo meu cosín-germàn**, **parla d'aquell homen**, la **-n** final s'articulava molt tènueament i era força susceptible d'esborrament, i això, és clar, particularment en certs estils de parlar poc curós.

Endemés, podem estar segurs que mentre algunes combinacions freqüents com *vin blanc*, *vin agre*, *vin del Penedès* feien possible la conservació de la -n, d'altres facilitaven la seva eliminació per efectes d'assimilació o falsa divisió sil·làbica: pensem que les combinacions com *vin negre*, *vin novell*, es deien sovint *vi negre*, *vi novell*, i *pin negre* com *pi negre*, i *dema(n) matín* sonava com *demà matín*. Sembla que hem d'atribuir a aquest tipus d'assimilació de nasals *n* i *m*, en l'exemple de *negú mal* que apareix al costat de *negun dan* en el document de 1244, citat abans § 7 de Russell-Gebbett, 1965, 102.

Molt probablement també es donava, esporàdicament, la reducció de la -n en context davant les fricatives *s*, *f*, *v*. Com hem dit ja (§ 5), la -n no sol completar l'oclusió oral davant consonants fricatives com *s*, *f*, *v*, i la seva articulació llavors resulta dèbil i subjecta a eliminació per assimilació. Hem afegit que són uns resultats d'aquest fenomen la reducció de -NS- a -S- en llatí vulgar ANSA > ASA, MENSE > MESE, i *insla* (INSULA) > (cast., i cat. arcaic) *isla* 'illa', i cat. antic *cové* < *convé*. Així, doncs, era possible l'esborrament de la -n en combinacions com: *vi(n) sec*, *vi(n) fort*, *vi(n) vell*, *un camí(n) segur*, *un home(n) fals*, *un home(n) van*, *un home(n) san*, *pa(n) sa donat* 'saonat'. Interessa afegir que l'eliminació de la -n de la partícula negativa *non* NON havia ocorregut primerament en contexts com *això no(n) se fa* > *això no's fa*, i també *això non lo farà* > *això no'l farà*.

Aquest conjunt de condicions, factors potencials unes i altres, van facilitar l'elisió de la -n. Això hauria donat primerament en mots com *man*, *deman*, i *homen* en posició final de frase o del grup fònic (*ten en la man*, *vindrà deman*, *aquell homen*), al principi esporàdicament, després amb més freqüència, donant peu a variació lliure entre -n i -Ø, *man* i *mà*, *deman* i *demà*, *homen* i *home*, i també entre *pan* i *pa*, *vin* i *vi*, tipus de vacil·lació que testimoniem en escrits antics fins ben entrat el segle XI quan les formes en -Ø guanyen en definitiva el terreny.

Rasico (1985) havia notat que "en el català medieval hi havia molt poques paraules que es distingien exclusivament a base de la presència d'una /n/ final, i aquest factor degué haver afavorit, si més no en part, la pèrdua de la nasal al·ludida" (Rasico 1993: 48). De fet, creiem que el procés d'eliminació degué rebre un ímpetu especial d'aquest mateix factor, puix que les formes en -Ø no causaven pertorbació en el sistema fonètic o lèxic. Ben al contrari, el fenomen d'eliminació duia amb si un avantatge perceptible d'economia fonètica. Tothom estarà d'acord que dir *ell ve demà matí* en lloc d'*ell ven deman matín*, o *ell té raó* en lloc d'*ell ten raðon*, suposava una apreciable economia en l'esforç articulatori. Així entenem millor per què la generalització de les formes en -Ø no va trigar llarg temps i fou acomplerta poc més o menys abans de finals del s. XI. I si trobem en alguns escrits vestigis de -n, ço que no és rar, això es devia en part a l'arcaisme ortogràfic i en part a la vacil·lació inherent a les formes com *algú* / *algun*, *bé* / *ben*, *mà dreta* / *man dreta*.

PART II

LA CONSERVACIÓ DE LA -N EN LA DIÒCESI DE GIRONA

13. En aquest apartat volíem presentar, primerament una documentació de la **-n** i de **-Ø** des de l'època primitiva fins al s. XIV, per tal de determinar quan comencen a aparèixer casos de **-Ø**, però no es pot dir que hàgim pogut realitzar aquesta tasca. Els topònims d'aquesta zona que perpetuen **-one**, **-anu**, i altres terminacions amb **-n** es grafien, amb rares excepcions, en formes llatines o llatinitzades en els documents de l'època preliterària (vegeu per exemple els articles de l'*OnomCat*: **Caçà**, **Celrà**, **Flaçà**), i tenim, a hores d'ara, testimonis molt escadussers en **-n** o **-Ø** del període en qüestió.

Citem de l'*OnomCat*: **Bascanon** 1051-58, "ecclesiam de **Bascanon**" 1158 (Bescanó, poble a l'oest de Girona); **Biouldun** 966 (Besalú, la Garrotxa), **Crispian** 881 (Crespià, Gironès).

Alguns casos de **-Ø** es donen ja al s. XII: **Besellú** (Besalú) 1122, 1143, 1267; "Bertran de **Bascanó**" (s. XII).

La **-n** té presència notable en les fonts medievals des de finals del s. XIII: en la *Crònica* de B. Desclot (l'edició d'ENC a cura de Coll i Alentorn, 1949-51, basada en el manuscrit A, de devers 1300); en la versió catalana de *Regiment de sanitat a Jaume II* d'Arnau de Vilanova, en els *Diàlegs* de Sant Gregori, en les *Ordenacions e bans del offici dels mostaçafs* de Girona (de mitjan s. XIV), en el *Fogatjament de 1358*, i les *Ordenacions d'Empúries* (text del s. XIV, ms. s. XV), i documents solts procedents del bisbat de Girona.

14. Coll i Alentorn en la seva "Introducció" a la *Crònica* de Desclot, havia vist indicis suficients per a suposar que el manuscrit A, el més antic d'aquest text, reflecteix "un dialecte nòrdic ... de la zona oriental" (I: 114), i, en efecte, Rasico, en un estudi de 1983 (Rasico 1993: 20-34) sobre el llenguatge de la *Crònica*, va arribar a la conclusió que el susdit manuscrit pogué ser redactat en un punt de l'antiga diòcesi de Girona (ib.: 34). Hi cita els següents exemples: **deman** (II: 53.15-16), **raon** (II: 54.26, 30), **man** (III: 171.23-24), **pan** (III: 67.23, IV: 33.28, passim.), **vin** (II: 74.13, III: 168.21, passim), **plan** de Sent Martí (III: 145.1), **Maon** (III: 67.5) (Menorca), **san** (II: 56.28, III: 98.28), **bon** (III: 89.21), **tén** (III: 160.8), **plen** (II: 181.14, III: 23.5, 126.6). Rasico hi va notar sense **-n**: **endemà** (II: 54.3), **raó** (II: 8.9, III: 155.15), **mà** (II: 9.17), **pa** (II: 71.12, III: 101.14), **vi** (II: 71.12, III: 101.14), **pla de Sen Martí** (III: 145.6) (Rasico 1993, 33; vegeu també ib., 41).

A més, Rasico hi nota **sarraís**, plural en **-s** < **-(n)s** (153.14, III: 152, però cf. **sarrayns** II: 151.13), i dos casos d'ultracorrecció com: **tórrens** (II: 148.13) per **torres**, i **nuns** (II: 40:114) per **nu(u)s** (< **nuðs**), ço que indicaria una tendència a eliminar la **n** en la terminació plural **-ns** (més sobre aquest punt, § 18).

15. Martí de Riquer en la seva recensió de l'edició de les *Obres d'Arnau de Vilanova* (ENC), a cura de Miquel Batllori (*Analecta Sacra Tarraconensia* XX, 1947: 272-73), indicava la presència de la *-n* en la versió catalana del *Regiment de sanitat a Jaume II*, traducció de Berenguer de Sarriera, entre 1305 i 1310 (en *Obres* II: 99-200), tot notant que això enfortiria la hipòtesi del possible origen gironí del dit traductor emesa pel P. Batllori (vol. II: 76). De fet, el *Regiment*, el manuscrit del qual és del s. XV, conté molts casos de *-n* al costat d'altres en *-Ø*. A continuació en citem alguns exemples:

La *-n* es dona sobretot en els reflexos cultes del sufix *-TIONE* > *-ció*: *compleccion* 99.23, *conservacion* 100.3, *consideracion* 103.13, *digestion* 119.24 (però *digestió* 119.13, 118.12), etc.

Observem, a més: "... viure *san* ... cors *san* ... hom *san* ..." 100.18, 103.1, 116.16, 128.13; *pan* 102.15, 137.21, 155.18; "... profit *comun* ..." 105.3, 113.14 (però poble *comú* 100.4); *rahon* 125.8, 149.7 (però *rahó* 99.21, 104.5, 174.17).

Hi llegim endemés: *surgian* 100.25 (una variant de *cirurgia*), *paon* 168.8, *amidon* (del baix llatí *amidum*) 135.20, 189.16; *melon* 149.18; *bacon* 138.11; *limon* 150.16; *safran* 140.13; *molton* 166.21 (però *moltó* 166.1).

16. En la versió de 1993 del seu article Rasico va afegir exemples de la *-n* extrets dels *Diàlegs* de Sant Gregori (en l'edició d'ENC: vol. I, 1931, a cura de J. Bofarull, vol. II, 1968, a cura d'A.-J. Soberanas). Aquesta traducció, de les últimes dècades del s. XIII, ha perviscut en dos manuscrits: A, la base de l'edició d'ENC, de 1340, copiat per *Bernardi de Ollarius*, és a dir, Bernat, nadiu d'Ollers, localitat a l'est de Girona, no molt lluny d'aquesta ciutat; i de fet, el dit Bernat es qualifica com *scriptoris Gerunde*. Aquest manuscrit representa molt bé les característiques del parlar antic del nord-est (vegeu l'anàlisi de Soberanas, II: 177ss.), i a jutjar per la presència de la *-n*, el traductor originari d'aquest text sembla haver considerat la *-n* un tret propi important del parlar de la zona de Girona. El manuscrit B, de finals del s. XIV o començ del s. XV, molt probablement copiat al sud, reflecteix els trets del català central. Ha eliminat la *n* final, però no sempre, i en aquest sentit té utilitat per al nostre estudi.

Soberanas té la impressió que els dos manuscrits, A i B, copien un mateix original, amb B modernitzant l'ortografia, però no exclou la possibilitat que B sigui una còpia modernitzada i en part corregida d'A (II: 11). De tota manera no es pot dubtar que les formes en *-n* ja eren presents en l'original del s. XIII, car algunes d'elles apareixen en els dos manuscrits (vegeu infra els exemples citats de *sin* / *sinch*).

En el text dels *Diàlegs* la *-n* té ús gairebé constant. Heus-ne ací uns exemples:

"... per *rahon* de familiaritat ..." (I: 44.25), "... per humanal *rahon* ..." (I: 51.10), "... per ço cor *rahon* ..." (I: 64.23), "... per *rahon* d'ayçó ..." (II: 34.22), "... per neguna *rahon* ..." (II: 36.18).

"... que fasés apareylar los vexels del *vin*, que *vin* no avia... un poc de *vin*... la licor del *vin* ... començà a créixer lo *vin* ... los vexels ... sobrexién de *vin* ..." (I: 66.11-67.12).

"... avia un *fadrín* fort erguyllós ...e lo *fadrín* ... ab rabiós esperit..." (I: 47.18, 21), "... féu exir lo *fadrín* ..." (I: 67.6).

“... un **baron** de bona vida...” (I: 65.11), “... lo molt honrat **baron** Bonifaci ...” (I: 65.25), “...l'honorable **baron** Beneset ...” (II: 32.5).
 “... la ànima de sen **German**, ... viu la ànima de Speciós, **german** seu ...” (II: 32.8, 33.13).
 “... tro l'**endeman matí**...” (I: 200.9), “...l'**endeman** trobaren lo cors ... e l'**endeman** dessoterrat lo trobaren” (I: 141.11-13, cf. II: 204, nota a 141.11 que esmena la lliçó **endemà**).
 “... segar**fen** ...” (I: 47.22), “...**fen** vert ... portar en son col del**fen** del prat ... portar**fen**... portán al col la falç del**fen**...” (I: 48.6-18).

Notem que el text dels *Diàlegs* (junt amb el de les *Vides de sants*) ens forneix en el reflex de SINUS ‘si’ un dels pocs testimonis de -ŋ velar, grafiat **sinc(h)**, al costat de **sin**:

sin / sinc: “els angels portaren-lo en lo **sin** de Abraam “ (II: 74.6, en A i B); “lo **sinc** de la sua pensa fo tant axamplat ...” (II: 32.11, en A, en B **sinch**), “¿Com és entrada iniquitat en lo teu **sinc**? ... ¿E no era yo present can tu prenguist la toayola e le’t mesist en lo **sinc**?” (I: 132.6 i 10, en A, i **sin** en B); vegeu més avall § 23 per **sench**, **sinch** que apareixen en les *Vides*.

Són escassos els exemples de -Ø en el text dels *Diàlegs*: **leyó** (B **leó**) ‘lleó’ (II: 57.8), **regetó** ‘reietó’ (I: 43.15, 17), **Sebastià** (I: 77.2) al costat de **Roman** (I: 96.15), **Constantín** (I: 94.10), **Valentinian** (I: 94.12), etc. Notem que “Esmenes al volum I”, que afegeix Soberanas (II: 201-206), indica que una bona part de mots que s’hi donen sense -n, en volum I (edició de Bofarull, 1931), són errades i s’han de corregir. Així, per exemple, **fadrí** (I: 48.16), **baró** (I: 111.14), etc.

La manca de la -n es dona amb certa freqüència en cultismes en -ció -TIONE: **occupació** I: 24.6, **indignació** I:44.16, **oblació** I: 229.7, etc.

En els *Diàlegs* es donen alguns casos de -ns > -s en els plurals: **messiós** (II: 106.11; cf. B **mansions**); **hus** per **uns** (II: 115.14); **modelós** (I: 257.1) per **modelons**, plural de **modeló** (forma dissimilada de **modoló** ‘garbera, munt de garbes’ *MUTULONEM), usual avui, en aquesta forma dissimilada, al B. Empordà (*DECat* V: 757b18ss.); **a rodolós** (I, 206.24) per **a rodolons**. No hi veiem cap indicatiu concret per considerar-los rossellonesismes com ho pensa Soberanas (II: 185). Interessa, amb aquest motiu, **gens** per **gens** que es dona diverses vegades en els *Diàlegs*: I: 145.9, 216.5, II, 37.5, etc.: vegeu sobre aquestes formes, més avall § 18).

17. P. Barnils, a qui devem una edició del *Vocabulari català-alemany* de 1502 (1916), va tenir ocasió de referir-se a la -n conservada a la zona que estudiem, com sigui que en aquest vocabulari, imprès a Perpinyà, alternen formes en -n i -Ø (més sobre aquest punt infra § 20). Barnils ens diu (1916: xiv, n. 2) que Agustí Duran l’havia informat de la presència freqüent de la -n en els documents dels Arxius Municipal i Episcopal de Girona, i que Mn. J. Riera li havia forniet els següents exemples trets de les *Ordenacions e bans del offici dels mostaçafs*, de mitjan s. XIV:

... no gos metra *man* en fruyta verda ...; ... stara .x. dies en la *preson*; ... *negun* carnicer de Girona de qualque *condicio* sie no gos tener ... ni vadell ni *molton* ni boch; ... passat lo *canton* de la taule...; ... que *negun ortolan* ne ortolane...; ... del *gran* qui es ven en le place...; ... drap de *lin* o de stopes ...; los flaquers o *cascun* revenedor de *pan* qui l past... tenguen *bon pan* e bell e *ben* cuyt; ... jueu no puga forsar *crestian* a fermar ...; ... se pac per *morabetin* censal...; cartes reyls qui son en *pergamin*; *negun ciutadan* no pac... sino a *rahon* de x sol.; ...de la *eleccion* dels jurats...; ... sobre *denunciacion* d.obra novela; ...de *contribucion* a fer...; de la *confirmacion* e *concecion* ...

18. Una font molt important per al nostre estudi és el *Fogatjament* de 1358. Aquest cens de focs fou atorgat per les corts de 1358 per a la col·lecció d'ajut metàl·lic imposat a les ciutats, viles, castells i llocs, reials o eclesiàstics, per a les despeses de la guerra contra el rei de Castella. El text del fogatjament, conservat en el còdex 23-5 de l'Arxiu Diocesà de Girona, fou publicat amb un estudi de les seves característiques pel benemèrit historiador J. M. Pons Guri (*BABLB* XXX, 1963-64: 323-498). Notem que aquest cens no és relacionat amb el que sol considerar-se de l'any 1359, publicat per P. de Bofarull en la *Col. Doc. Inéd. Arch. Cor. Arag.* XII: 1856. El text d'aquest darrer, que és ben conegut i que fou aprofitat per l'*OnomCat* i també per Rasico en el seu estudi de 1985 sobre la -n conservada, és, en l'opinió d'alguns especialistes, posterior a 1377; Pons Guri arriba a la conclusió que dataria de 1381, i que consta que és una refosa del fogatjament de 1378 (*BABLB* XXX: 330-31).

Pel que fa a les zones que ens interessin, hi tenim esmentades les parròquies amb el nombre dels focs corresponents: el Bisbat de Girona (pàgs. 435-437), les vegueries de Besalú i de Camprodon i la batllia de Figueres (pàgs. 438-439), i el Bisbat d'Elna (Rosselló i Conflent) (440-441). En les pàgines 463-486 es dona el recompte de les rebudes expedides pels col·lectors de la imposició a les parròquies del Bisbat de Girona: algunes indiquen la suma rebuda dels síndics encarregats de fer la col·lecta, altres usen la fórmula "reebí d'en X (tants de lliures)", especificant el nom de cada individu, cap de casa, d'una parròquia. Les rebudes duen la data de l'any 1358 o 1359, i algun de 1360. Hi trobem, doncs, els noms de lloc i un gran nombre de noms de persona acompanyats normalment amb el nom de lloc de procedència, i tots ells en documents ben datats, que ens forneixen abundor de dades per al nostre estudi.

A continuació indicarem una bona part dels noms de lloc de la zona que estudiem, amb el número de pàgina de l'edició de Pons Guri. Notem, amb aquest motiu, que alguns topònims apareixen en -n, alguns en -Ø, i alguns en dues formes, palesant, doncs, un estat de vacil·lació.

(a) La vegueria de Girona:

Baschanó 436a (Bescanó, Gironès); *Caçan de Pelràs* 436a, 469a (Caça de Pelràs, B. Emp.); *Selran* 437a, *Celran* 463a, 467b, bis, molts exs. (Celrà, Gironès); *Cervian* 437a, en G. *Servian* 474a (Cervià de Ter, Gironès); *Corçan* 437b (Corça, B. Emp.); *Flaçà* 437a, *Flaçan* 466a, bis

(Flaçà, Gironès); *Junyan* 437a, *Juyan* 466a (Juià, Gironès); *Loran* 436a (Llorà, Gironès); *Pedrinyà* 437a, *Padrinyà* 437a, *Pedrinyà* 474a (Pedrinyà, B. Emp.); *Sent Sebrían de Ledon* 436a, *Sent Sabrià d'ens Ays* (=Alls) 436a, *Sent Sebrían des Says* 472b (*Sant Cebrià*); *Sent Martí Veyl* 437a, 468, *Sent Martín Veyl* 468 (Sant Martí Vell, Gironès); *Serrian* 437b (Sarrià, Gironès); *Cerinan* 437a, *Serinyà* 438a, 439a, *Seriyán* 480b (Serinyà, Gironès).

Endemés s'hi donen parròquies de *Toylan* 435a, *Sent Johan de Montbon* 435a, *Sent Julià* 435a, *Campdorán* 437b, *Sent Sadorní* 437a.

(b) Les vegueries de Besalú i de Camprodon:

Besulun 438, 439b, *Besulú* 439b; *Besuldun* 439a; “la vegueria de *Buulun*”, “en Arnau Ramonin, scrivan de *Buulun*” 477b, 478a, bis, bis, bis, 479b, 480b, bis, 484b (Besalú, Garrotxa); *Borraçan* 438a, bis, 484a (Borrassà, Alt Emp.); *Crespian* 438a, 485b (Crespià, Gironès); *Sponeyan* 438a (Esponellà, Gironès); *Frexen* 439a (el Freixe, Garrotxa); *ez Ledon* 438b (Lledó, Alt Emp.); *Ligordan* 439a, 478a (Lligordà, Garrotxa); *es Manyan* 438a (Maià, Garrotxa); *Moyon* 439b (Molló, Ripollès); *Romanyà* 438b (Romanyà, Alt Emp.); *Sancta Genia de Vilàroman* 477a bis (Santa Eugènia de Vila-romà, antic nom de Sant Joan de Palamós, B. Emp.); *Segeron* 438a, 439a (Segueró, Garrotxa).

(c) Alguns noms de persona i cognoms en *-n* que apareixen en les rebudes del Fogatjament de 1358:

Adrian 470a, 471a, 485a, etc., F. de *Pedron* 470b, *en Boscan* 471b, P. *Boscan* 475a, B. *Rosseyon* 472a, B. *Claran* 472b, P. *Seg[u]ín* 472b, B. *Carbon* 472b, J. *Spiran* (Espirà) 472b, B. *Lauron* 473a, A. *Corsavín* 473a, D. *Ledon* 473a (Lledó), G. *Sauron* 473b, G. *Casteyon* 473b, G. *Miron* 473b, R. *Masqueron* (Mascaró) 473b, P. de *Corneylan* 473b, G. *Servian* (Cervià) 474a, P. *Serdan* (Cerdà) 474b, B. *Surian* 474b, G. des *Plan* 476a, P. *Barcelon* 476b, B. *Pelegrián* 477a, A. *Corsan* (Corçà) 477b, B. sa *Meson* 478b, B. *Brugon* 479a, P. de *Llinsan* (Llençà) 480a, P. *Juyan* 480a, B. *Furtian* 482a, F. *Fluvian* (Fluvià, riu) 484a.

Notem *-ín* < *-INU* amb valor de diminutiu: “Arnau *Ramonín* scrivan de Buulun” 480a, 483a, etc., Bernat *Johanín* 477b, i com a sufix indicador de gentilici: Berenguer *Geronín* 476a; notem també Francesch *Argelín* 479.

(d) En les rebudes trobem mots en *-n* en fórmules notariales com *per man de*, *a rahon de* / *a raó de*, i hom regularment escriu (*e*)*scrivan*, i *albaran* amb ultracorrecció per *albarà* (< ar. *bara'^a*): “... reebí d'en R. de Boxols *per man d'en* Ramonin *escrivan* de Buulun que.m donà per el[li]: I lbr. ...” (pàg. 478a); “... reebí yo dit R. Madir *per man d'en* Berthomeu Cetmar ... *per raó de* LI fochs ... (E fiu-lus-ne *albaran*)” 465a; “... reebí per la dita *rahon* dels dits sindichs ... (E fiu-lus-ne *albaran*)” 464b.

Afegim que en les mateixes rebudes *raó* apareix més sovint que *raon*, i que hom grafia regularment *obligació*, *menció*, i *ciutadà*.

Ens cal notar la reducció *-ns* > *-s* en alguns noms com en rossellonès:

Santa Maria de **Camós** 436a, bis, Sent Vicenç de **Camós** 437a, 438b; així es diuen avui aquests dos poblats situats en els límits del Gironès; *OnomCat* deriva **Camós** del cèltic KAMBO- 'corbat, arrodonit' (III: 215a34).

A més, "P. dez **Ledós**" (per **Lledons**), pàg. 479a, i "Bernat des **Hortós**" 480b (*OnomCat* IV: 422a50, dóna **Ortós** < **Hortons**, com a nom d'un mas antic citat entre els masos de Serinyà, nord-oest del Gironès).

Notem que la reducció -ns a -s s'ha produït, ultra **Camós**, **Hortós**, en una sèrie d'altres topònims a la diòcesi de Girona: **Queixàs** (< **Caixans**), i **Garrigàs**, **Pontós**, **Ravós**, i afegim que **Falgons** fou format de **Falgós** per ultracorrecció (III: 215a55ss.). Amb aquest motiu, en *OnomCat* s.v. **Garrigàs** es nota que la reducció de -ns > -s típica del rossellonès fou antigament coneguda fins a l'Empordà i Banyoles (IV: 324a59ss.).

De fet deu ser coneguda també a la zona de Girona a jutjar pels casos que hem notat en els *Diàlegs* de Sant Gregori (§ 16): **messiós**, **modelós**, **a rodolós** i **(h)us** per **messions**, **modelons**, **a rodolons** i **uns**, i, a més **ges** per **gens**. Recordem, a més, l'aparició de **sarraís** per **sarraïns**, i la forma ultracorrecta **torrens** per **torres** en la *Crònica* de Desclot (§ 14); i hi ha **plansós** al costat de **plansons**, i **vesís** per **vesins**, **sturmés** per **esturmens** 'instruments' en les *Ordinacions d'Empúries* (§ 19).

19. Les *Ordinacions d'Empúries*, del s. XIV, ms. de la primeria del XV; indiquem que Rasico ens en va donar una nova edició amb un estudi lingüístic el 1985 (Rasico1993: 202-36).

D'aquest text cita Rasico **baston**, **corbayllon** 'corbelló', **lin** i **liin**, **perdon**, **Castellon**, **fadrin**, **canton**, **matí**, **man**, **en Pompian**, **en C. Coton**, **en Ponton**, tot notant que hi ha casos de l'eliminació de la -n: **raó**, **molí**, **moltó**, **vesí**, i algun altre (Rasico 1993: 44). De fet, molt probablement a causa de la data tardana d'aquest text abunden més els testimonis en -Ø. Hi trobem un exemple de **Castellon**, però tres vegades **Castalyó**, **Castelyó**, i hi ha al costat de **baston**, un cas de **bastó**, i el reflex semiculte de -TIONE és normalment -ió: **poseció**, **condecio**, **arbriteció** [sic], etc. I s'han de notar, a més, els casos d'eliminació de la n en la terminació del plural -ns (Rasico 1993: 223): **plansos** al costat de **plansons**, i **vesís** al costat de **vesí** (sing.), i un cas de -ns (< -nts) > -s: **(e)sturmés** enfront d' **esturmens** 'instruments'.

20. Tot indica que la conservació de la -n també es donava al sud-est de la diòcesi de Girona: als termes de la baronia de Montclús a la vall del Tordera i Montseny (abans comarca històrica de la Selva i ara del Vallès Oriental), així com en el terme del Castell de Palafolls (que estava situat a l'actual vila de Malgrat de Mar, al Maresme).

L'historiador Pons i Guri ens proporciona molt amablement la documentació següent del s. XIV, de documents de 1336-1340, i d'altres de 1360, 1361, 1369, i també del s. XV, 1427, 1430, dels fons de l'Arxiu Històric-Fidel Fita, Arenys de Mar. Notem

que al costat de **-n** apareixen formes en **-Ø**, però aquestes en minoria. El que interessa l'aparició de la **-n** encara pels volts de 1430.

a) Escrits de 1336-1340 inclosos al *Llibre de la Cort del Castell de Montclús* (n. 337):

son / so (SONUS): "o per **son** per lo qual los homens dels dits castells (h)aguessen a exir fora" 1336, fer **so** 1336, fer **son** 1339; (metre) **son** 1336, bis, 1337, 1338.

raon / raó: "... qui **raon** sia per **raon** de **negun** ...; per **rahon** de algun excés" 1336, **raon** 1337, bis, 1339, "per **raó** d'una mort" 1339.

gran / gra (GRANUM): "Blat ne forment ne nul altre **gra**" 1336, "... culir **gran** ..." 1337, "... pes de **gran** ..." 1339.

-on / -ó: "... la dita **preson** sia fuyt ... la **presó** trencada ..." 1336; **administració** 1338, **jurisdiccion**, **possession** 1339, 1340, **concessió** 1340.

Notem: "... cascun **parroquian** del **termen** ... pes de **gran** ne de **vin** ho de carn ho de **pan** ... a obs de un **molín**" 1339; "... lo **camín** general ..." 1338, 1339; "... qui prena **falcon** ne estor .." 1338; "... **escrivan** del dit **terme** ..." 1340; "... Jo Jacme **Castalon** (= **Castelló**) crida pública .. En March **Miron** ..." 1337.

b) Escrits de 1360, 1361, 1369 inclosos en el *Llibre de la Cort del Castell de Montclús* (Arxiu Històric Fidel Fita, n. 344):

1360: "qui oja **son** de via-fòs ... lo **son** la on serà estat mes ...", "ha taylat un **bragon** de lop", "la veda del **gran**", "per **rahon** del regiment de la batlia", "P. **Martín**", "la **exequcion** ... **obligacion**".

En els fogatges de Montclús i de Montseny de 1360, inclosos en el susdit *Llibre*, i que foren publicats per Pons i Guri en el seu *Recull d'Estudis d'Història Jurídica Catalana*, I (Barcelona 1989), pàgs. 246-48, apareixen els personatges: En **Ledon**, En **Xifré**, En **Seguín**, En **Davín**, En **Cervian**, En **Peyron**, En **Maurín**, N'Agostín, En **Mascharon**, En **Valentín**, En **Plan**, En **Loron**, En **Rifan**

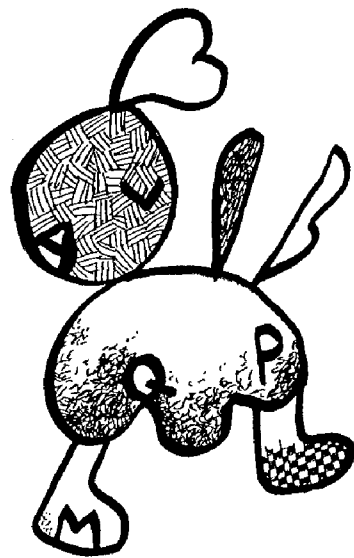
1361: **camín**, **molín**, **comun**, En **Martín**, **juridiccion**

1369: **eleccion**, **camín**, "pes de **pan** ne de **vin**"

c) Escrits de 1427 i 1430 inclosos en el *Llibre de la Cort del Castell de Palafolls* (Arxiu Hist. Fidel Fita, n. 579):

1427: "declaram e **relacion** fem ... un vall **bon** e ample ... aquesta **relacion** ferem ... el dit **son** de via-fòs ... parcers en lo dit **molín** ... traure per mar o terra negun **gran**".

1430: "lo **plan** apellat de Sant Steva ... la vall del **molín** de la Torre ... **molín** de Padrosell ... **declaracion** e **relacion** fem".

Altament el Sr. Pons i Guri ens informa que en un document de 1401 de Palafolls coexisteixen les formes en **-n** i **-Ø**, entre aquelles figuren: N'**Aragon**, En **Ruffon**, En **Mason**, En **Ropian**, En **Ladon** (= **Lledó**), En **Martín** (cita de la *Circular* de l'Arxiu Hist. Fidel Fita, n. 8, març 1961).

21. Barnils al final de la seva esmentada nota (supra § 17) afegia que l'arxiver municipal de Girona, Santiago Almeda, tenia la impressió que la **-n** deixa d'aparèixer en els documents de Girona devers finals del s. XIV (1916, xiv, n. 2). I a manera d'una confirmació d'aquesta observació, Barnils va citar la següent documentació de mitjan s. XV, que el susdit l'arxiver li havia proporcionat. Com es pot veure, tots els exemples estan en **-Ø**:

... a **ordinació** del honrador pare ...; ... serà feta **processió** solemne ..., oiats ... que **demà** que serà dimecres seran celebrats missa e **sermó** e serà feta **processió** per certs lochs...; ... **demà** ... de **matí** ... acompanyaran la **professó** ... fahent digna **comemoració** ... e aquí serà feta **oració** ...; ... **moltó** bell i gras ... (citad de *Manual d'Acords*).

Segons això, doncs, per les primeres dècades del s. XV, la **-n** hauria de ser en desús a la zona de Girona. Això era ben possible, però la nostra documentació (§ 19c) suggereix que encara pels anys de 1430 la **-n** encara hauria d'alternar-se amb **-Ø** almenys en el llenguatge d'algunes bandes de la zona que ens interessa. Notem que Rasico cita un indret anomenat **Pug Lobaton** d'un document de 1430 de Santa Maria de Roses (Alt Emp.), i encara en un document de 1460 de Sant Feliu de Guíxols es veu "**son** de via-fòs" al costat de "**so** de via-fòs" (Pons i Guri, *L'escriptura a les terres gironines*, pàg. 338).

Però resta sense resoldre el problema que suscita l'aparició freqüent de la **-n** en el text del *Vocabulari català-alemany* de 1502, ja esmentat (§ 17). S'hi troben **fadrín**, **cusín**, **camín**, **preson**, **coton** (i **cotó**), **sabon**, **carbon**, **cuxín**, **la colación**, **can** 'gos', **melon**, **leon**, **furon**, **falcon**, **un gran de pebre**, **vin vermell**, **vin blanch**, **bon**, **operacion**, etc., al costat d'uns pocs sense **-n**: **baró**, **rahó**, **vermelló**, **circuncisió**, **comú**, **lo camí ferrat**, **pa y vi**, etc. Barnils primer pensa si hom hi tindria la conservació de la **-n** en context (com en **un bon home**), però els exemples a mà no justifiquen aquesta idea, i d'altra banda, acceptant el final del s. XIV com a l'època de la desaparició de la **-n** d'acord amb l'opinió del seu informador, no troba manera de relacionar les formes amb **-n** del susdit *Vocabulari* amb els fets de Girona, i es veu forçat "d'admetre una influència predominant del castellà en la parla de l'autor" (1916: xv). Per la nostra part això ho trobem poc plausible, si més no perquè no veiem quina influència castellana justificaria els mots catalans **can**, **fadrín**, **cosín**, **furon**. ¿Ens cal, al capdavant, pensar que la **-n** hagués continuat en el parlar d' algun racó del bisbat de Girona?

D'altra banda, la tendència que hem notat de reduir *-ns* > *-s* no sembla haver fet avenços per a afectar la terminació del plural, deixant rastres només en la toponímia (*Camós, Pontós, Garrigàs*, etc.).

En el segle XV el parlar del nord-est cristal·litza el sistema general del català, *-Ø* (singular) / *-ns* (plural).

LA TRAJECTÒRIA DE LA -N I DE -NS EN EL ROSSELLONÈS

22. Mirarem aquesta qüestió fent una exposició de les dades en ordre cronològic. Aprofitem el repertori toponímic de P. Ponsich (1980), els tres volums publicats de l'*OnomCat* (II-IV), els documents publicats per l'arxiver B. Alart i el seu successor P. Vidal a les pàgines de *Revue des Langues Romanes* (= *RLR*) III (1872)-XI (1877) i XXIX (1886)-XXXII (1888), el *Fogatjament de 1358*, i el text de les *Vides de sants rosselloneses*. Els topònims que ens interessin apareixen, ben sovint, en forma llatinitzada amb final en *-anum* o *-ano*, o *-one*, però els testimonis en *-n* o *-Ø* són prou nombrosos per a permetre'ns d'establir els fets del desenvolupament.

Donarem primerament la documentació de la *-n* fins al començament del segle XIII:

- 913 *Ortufan* (avui *Ortafà*, Ross.) (Ponsich: 46).
- 1011 *Tazon* (avui *Tatzó d'Avall*, Argelers, Ross.), escrit *villa Tacidone* 967 (Ponsich: 26).
- 1028 *Ortafan* (Ponsich: 46).
- 1085 *Cleran* (avui *Clairà*, Ross. < *CLARIANU) (*OnomCat* III, 382a21).
- 1100 villa *Tezhan* ... kastrum de *Tezhan* (avui *Tesà*, Ross.) (Ponsich: 62).
- 1100 *Cornelan* (avui *Cornellà del Bercol*, Ross.) (Ponsich: 37).
- 1106 *Passan* (avui *Paçà*, Ross.), escrit *Pacianum* 975 (Ponsich: 48).
- 1128 *Tedzon* (*Tatzó d'Avall*) (Ponsich: 26).
- 1128 *Ponteillan* (avui *Pontellà*, Ross.), escrit *Pontelianum* 876 (Ponsich: 52).
- 1132 *Bason* (avui *Baó*, Ross.), escrit *Basone* 843 (Ponsich: 27).
- 1165 *Aspiran* (avui *Espirà de Conflent*) (Ponsich: 103).
- 1168 *Rosseillon* (Alart, *RLR* III, 290).
- 1172 *Rossilion* (Ponsich: 49).
- 1172 *Apian* (avui *Pià*, Ross.), escrit *Apianum* 901 (Ponsich: 51).
- 1173 *Bason* (*Baó*, Ross.) (Ponsich: 27).
- 1174 *Radon* (avui *Vilanova de Raó*, Ross.), escrit *Radoni* 932 (Ponsich: 66).
- 1188 *Pasan* (*Paçà*, Ross.) (Ponsich: 48).
- 1200 *Totzon* (*Tatzó d'Avall*, Ross.) (Ponsich: 26).
- 1216, 1218 *Turan* (*Turà*, Ross.) (Ponsich: 54).
- 1218 *Claran* (*Clairà*, Ross.) (*OnomCat* III, 382a22).
- 1218 *Ascharon* (*Escaró*, Conflent) (Ponsich: 103).

Notem, en aquest punt, que casos de la -n eliminada comencen a aparèixer des de devers mitjan segle XI i tot mostra que hi existia un estadi de vacil·lació entre -n i -Ø ja en el segle XII: *Clerà* 1061 (*OnomCat* III: 382a14); *Ascharó* 1081, 1102 (Ponsich: 103); *Tazó*, *Tatzó* 1102, 1103 (ib.: 26); *Castlà*, *Castellà* (avui *Catllà*, Confl.) 1117 (ib.: 100); *Aspirà* 1134 (ib.: 40); *Apià* 1154 (ib.: 51); *Tatzó* 1157 (ib.: 26); *Radó* 1171, 1193 (ib.: 66); *Aspirà* 1195 (ib.: 40), *Turà* 1210, 1212, etc.

Pel que fa a -ns > -s, els topònims que acabaven en -ns són pocs en el domini rossellonès i la documentació que tenim de -(n)s > -s, gens nombrosa abans de 1200, no ens dóna una idea clara de quan hauria començat aquesta reducció; en tot cas, si ho hem de jutjar pels pocs exemples que tenim a mà, la -s no deu ser freqüent abans de 1150:

Baixàs, poble del nord-est del Rosselló (< *BASSIANOS), apareix escrit *Bexàs* en un doc. de 988, però hi ha *Bexans* en un altre doc. de 988, i *Bexans* (dos exemples) i *Baixans* 1146, *Bessans* 1151, *Bexans* 1154, i *Baixàs* 1313 (*OnomCat* II: 313a, i Ponsich: 27), ço que suggereix que *Bexàs* de 988 deu ser degut a l'oblit del pal de la nasal per part de l'escriba. *Queixàs* (Ross.), escrit *Chexanos* 942, es grafia *Chexans* 1087, i *Quaxàs* 1271, *Quaxans* 1311, *Quexans* 1363, *Caxàs* 1395 (Ponsich: 32); en un document de 1168 de Custoja (Vallespir) llegim "manso de *Boscherons*" (*RLR* III, 1872: 289); el nom de lloc *Perellós* (Ross.), s'escriu *Perelons* 1100, *Perillons* 1246 (Ponsich: 46). D'altra banda, *Rodés* (Confl.), evidentment d'una forma de genitiu segons el testimoni de 1068-95 "castellum *Rodenis*", apareix sense -n el 1152, *Rcdés* (sic), i després *Rodés* 1153, 1213, 1225, i 1346, i amb ultracorrecció *Roders* 1354. Això pot ser indicatiu que la vacil·lació entre -ns i -s ja deu donar-se des de devers 1150, i a jutjar pels exemples de *Quexans* 1311, 1363, aquest estat de coses hauria continuat fins ben entrat el segle XIV.

A continuació donem la documentació que ens ofereixen els documents publicats per Alart i per Vidal, cobrint el període de 1280-1325:

El text de *Lleudes i Reva de Perpinyà* (1284), publicat per Alart en *RLR* IV (1873: 369-77), i recentment per M. Gual i Camarena, *Vocabulario del Comercio Medieval* (Barcelona, 1976: 142-147), ens proporciona la següent documentació (citem de l'edició de Gual Camarena, que numera les entrades): amb -n tenim *canon* 66, "*cordoan* blanc ... *cordoan* uermeyl" 75 (però "*cordoà* de Bugia" 79) 'cordovà, cuiro adobat', *coton* 92, *maymon* 151, "sac de *lin*" 164; d'altra banda amb -Ø: *raó* 33, *cordoà* 79, *uermeló* 'vermelló' 98, *safrà* 143, *comí* 147, *sarraí* 150, *patró* 166; en el plural amb -s: "*capiós* de testes de uayrs ... *capiós* de uairs entirs" 51 (capió, ant. 'caputxo'); *moutós* 78 (cf. *moutons* 157), *rocís* 81 'rossí' (cast. *rocín*), i d'altra banda amb -ns: *plans* 58, *bacons* 124, *sagins* 125, *moutons* 157, *cofins* 164.

En una ordenació de 1295 sobre la tarifa dels corredors de Perpinyà (*RLR* V, 1874: 81-87), trobem: amb -n *ordenacion* (pàg. 82, 84, però *ordinació* 83), "[drap de] *borrachan* de Loers" (pàg. 85, cf. fr. *bouracan* < ar. *burruka*^n), *boqueran* (pàg. 85),

coton (pàg. 86), *condicion* (pàg. 87), “saumada de *vin* prim” (pàg. 88); amb *-0*: *Perpenyà* (pàg. 81, 84), *ordinació* (pàg. 83), *polí* ‘pollí’ (pàg. 85), *verm·ló*, *cordoà* (pàg. 86), *comí*, *maymó* (pàg. 87), *li* ‘lli’ (pàg. 89); plural en *-s*: *rossís* (pàg. 83, 86), *bachós*, *sagís* (pàg. 87); plurals en *-ns*: “*capions* de testes vayres ... *capions* de vayrs entirs” (pàg. 85, cf. *capiós* en document de 1284, supra); *plans* (pàg. 85); *posseccions*, *-ssions* (pàg. 87), *motons* ‘moltons’ (pàg. 87).

Ordonament del pesador del pan (any 1304): “Ffo ordenat que ... lo batle de *Perpenyà* ... deja metre *cascú* ayn ... un *bon* home de la vila de Perp. qui pes lo *pan* cuyt ... e que'l dit home *bon* (h)aja c. s. per salari, los quals pag[u]en los cossols, e'l terç del *pan* que trobara merme del pes ...” (RLR VII, 1875: 42)

En una ordenació de 1304 alternen *laurason* i *laurasó* (LABORATIONE) ‘terra de llaurar’ i hi veiem *Rosseylon* al costat de *Perpenyà*: “Adordona ... lo Senyor Rey, que *cascun* hom de *Perpenyà*, qui haja *laurasó* ... en qualque terme de loch ... de *Rosseylon* ... que puscha aquí peyxa .lx. bèsties ... puscha tener, per les dites *laurasons* a llaurar.... E si alcun dels ditz *homes* de *Perpenyà* haurà *laurason* en dos casteyls vesinals ... e d'aqueyla *laurasó* havia part lo casteyl vesinal ... e anava llaurar aqueyles terres o *laurason*, que vaja per son *camin* dret ...” (RLR VII, 1875: 43-44).

Notem l'ús de *vin* i *quarton*, i sense *-n* *possessió* i *rasó* en una ordinació de la vila de Tuïr (any 1304): “La crida de Toyr deu tener e aver una empola que tengua .j. *quarton* de *vin*, e no més; e deu aver per cridar, de *cascú* v[a]ixel de *vin* que crit e per aytantes veguadas que crit *vin*, .j. *quarton* de *vin* del *vin* que crida, e no res als ... Item si crida ... que no pass hom per *alcun* camp ... o per alcuna altra *possessió* o *possessions*, meten ban per alcuna *rasó* ...” (RLR VII: 44-45).

En un ordonament de 1306 llegim *teneson*, i el nom de lloc avui dit *Perellós* i escrit *Perel·ons* 1100, i *Perillons* 1246 (vegeu supra) es grafia sense *-n* *Pereylós* (3 vegades), i hi ha alternança entre *-n* i *-Ø* en el nom d'*Espirà de l'Agllí* que hom escriu com *Espiran* i *Aspirà* (RLR V, 49-51), i en un altre ordonament del mateix any trobem d'una banda *messions*, *confiscacions*, *reempssons*, i d'altra *molís* ‘molins’ (ib.: 52-53).

En un document de 1311 (RLR VII, 59-61) de La Torre d'Elna (avui La Torre del Bisbe) es troben *moton* i *motó* ‘moltó’, *rason* i *rasó*, i, també *nadon de vaca*, *mession*, i *toneson*: “l'entenem a vendre, que paguarem per cascuna bèstia, sia feda, o cabra, o moton, exc(eptat) quesia viva a la *toneson*”, on sembla que hem de llegir *teneson* (un derivat en *-ETIONE*, de *tenir*), ben documentat en texts antics com *teneó*, *tenesó* i *teneson* (així en documents rossellonesos de 1292 i 1306, DECat VIII: 419b45-420a3), on el significat és ‘possessió, propietat’.

En un document de 1318 titulat “Forma de la crida de Argilers” (RLR XXXII: 149-50), apareixen molts exemples de *vin*, i un de *lin* al costat de *rahó*, i *possessió*, i el plural *possessions*; i en un altre de 1323 trobem molts casos de *molí*, un de *molín*, i en plural *molins* i *molís* (ib. XXXII: 428).

Els documents publicats per Alart i per Vidal arriben fins l'any 1323, i la impressió que hom en té, a través del testimoniatge que donen, és que pels anys 1320-1330 el rossellonès encara vacil·lava entre **-n** i **-Ø**, i en plural entre **-ns** i **-s**. D'ací endavant la nostra documentació escasseja, però segons indicis aquest estat de coses sembla haver continuat fins al 1360 almenys, si bé la **-n** hauria de ser menys oïda que les formes en **-Ø**.

De tota manera, però, en l'esmentat *Fogatjament* de 1358 (*BABLB* XXX 1963-64: 323-498), la **-n** predomina en els topònims de la zona estudiada. Com hem dit ja (§ 17) aquest fogatjament (pàgs. 440-41) inclou les localitats del Bisbat d'Elna (Rosselló, Vallespir, Conflent).

S'hi donen amb **-n** en aquest ordre: *Torzan* (lloc antic, de VII focs), *Sent Sebrían* (*Sant Cebrià*, Ross.), *Turan* (lloc antic, dependent de Ribesaltes, Ross.), *Pesyllan* (*Pesillà*, Ross.), *Cornayllan* (*Cornellà de la Ribera*, Ross.), *Espirán* (*Espirà*, Confl.), *Passan* (*Paçà*, Ross.), *Apian* (*Pià*, Ross.), *Rigardan* (*Rigardà*, Confl.), *Arrian* (*Rià*, Confl.), *Castlan* (*Catllà*, Confl.), *Bason* (*Baó*, Ross.), *Claran* (*Clarà*, Confl.), *Taurinyan* (*Taurinyà*, Confl.), *Val de Cuxan* (*Cuixà*, Confl.), *Guissan* (*Guixà*, Confl.).

D'altra banda amb **-Ø**: *Pensyllà* (al costat de *Pesyllan*), *Scaró* (*Escaró*, Confl.; el text grafia *Staro*), Prior de *Cornellà* (Confl.), *Sansà* (*Sançà*, Confl.).

La **-n** també es prefereix en la traducció catalana, de 1360, d'un privilegi de 1253 de Cotlliure, escrit en llatí. La versió de 1360 fou publicada per Alart en el seu llibre *Privilèges et titres* (1878), pàg. 207:

Aquest es lo priviletge de la franquesa del *vin* atorgada, de no entrar *vin* a Cochliure. Sapien tots con ('com') nos En Jacme ... rey d'*Aragon* ... atorguam a vosaltres tots *homes* nostres a Cochliure ... : que, *negun* temps ... alcuna persona estranya ... no puscha en Cochliure ... aportar ... *vin* estrany ... per *rahon* de vendre ... si donchs alcun habitador de Cochliure fora del territori del [dit] castell haura de ses vinyes o *lauraons* sues propries o drets son [dit] *vin*. ... E aquesta *concession* e *donacion* a vosaltres fem ... E si *alcun* en alcuna manera contra les dites coses venir volra, tot lo *vin* per lo qual ... delinquira perde e a nos sia aplicat, ... e, ultra asso ... pac per pena .D. diners d'aur ... Dat a *Perpenya* ... en l'any de nostre senyor M.CC.L.III.

23. El text de les '*Vides de sants*' rosselloneses, d'últimes dècades del s. XIII, ens ha arribat en dos manuscrits: Ms. **P**, del s. XIV (que segons alguns indicis interns ens sembla ser de c. 1360) i Ms. **B** dels volts de 1400. Com fa constar Coromines (vol. I: xviii) tant **P** com **B** no provenen directament de l'original sinó d'un arquetipus, el qual, per la seva banda, no devia ser una còpia de l'autògraf; i altrament, ni **P** ni **B** eren còpia directa de l'arquetipus, sinó amb un manuscrit intermedi i, en el cas de **B**, potser amb dos de successius.

Com hem dit ja, fent-nos eco de Coromines (§ 1), els exemples de **-n** enfront de **-Ø** són minoritaris en el Ms. **P**. Amb tot, però, la divergència que existeix en una sèrie de casos entre **P** i **B** suggereix que en el text original les formes en **-n** es donaven més sovint, i que el quadre que ens ofereix el Ms. **P** molt probablement reflectia fidelment

l'ús prevalent devers 1360, quan ja escassejava la *-n* i s'arrelava més i més el plural en *-s*. De tota manera, tot indica que en la versió primera de les *Vides* regiria el mateix estadi de vacil·lació que hem vist en els documents oficials.

Coromines va notar els següents exemples de la *-n*: *son* (SONUS) 3r2, *oracion* 48v1, *Vespesian* 107v1 (quatre vegades), *sisclaton* 45r2, i, a més, aquests dos, *la man d'él* 10v1, 38r2, però *ab la mà de totz* 21v1, i *no flixarà negun* 4v1, que es poden explicar, segons ell, per la fonètica sintàctica. A continuació donem part dels exemples que apareixen en el text complet de les *Vides*.

(a) Noms propis: *Adrian* 198r1, 198v2 (*Adrià* 198r2), *African* 149v2, *En Aquilí, fil de N'Aquilín cònsol* 199v2, *Aurelian* 190v2, *Dacian* 154v1 (*Dacià* id.), *Damian* 209r1 (*Damià* id.), *Dioclecian* 166v2, 167r1 (*Dioclecià* id.), *Felician* 165v2, *Julian* 154r1, *Leon* 189r2, 206r1, *Lucian* 158r1 (*Lucià* 157v2), *Marcian* 189v1, *Maximian* 167r1, 206v2 (*Maximià* id.), *Sent Roman* 167r2 (*En Romà* 168v2), *Savian* 190v1 (*Savià* 190v2), *Sebrian* 207v2 (*Sebrià* id.), *Simforian* 180v1 (*Simforià* id.), *Simplician* 183r2 (*Simplicià* id.), *Valerian* 165v2 (*Valerià* 172r1), *Vespesian* 107v1 (*Vespesià* 107v2), *Vivian* 193r2 (*Vivià* id.).

(b) Reflexos de *-TIONE*: *benediction* 173r1, *contemplacion* 225v2, *escripcion* 176v1, *monicion* 229v1, *oracion* 163r2, 196r2, etc., *passion* 1704r1, 226r1, 230v1, *persecucion* 224r1, *predicacion* 225v2, *rason*, *rayson*, *raon* 165r1, 170v1, 172v1, 175r1, 188r1, etc., *region* 223r2, *religion* 177v2, 229v2, *resurrection* 173v1, *vision*, *vesion* 160r2, 162v2, 186v2, 197v2, etc.

(c) Altres mots amb *-n*:

aviron: “en *aviron* de”, “és claus en *aviron* per la mar” 151v2, 210r2 (però *aviró*, molts exs.).
baron: “savi *baron*”, “sant *baron*” 186r2, 218r2 (*baró* 186v1, molts exs.).
ben: “que fesés *ben*” 177r2, “de mal en *ben*” 180r1, 217r1, “fasia éi aytan *ben*” 185r2, “és buit de *ben*” 202v1, “que és *ben*” 203r1, “no ho fasia *ben*” 204r2, “si no's resemia fort *ben*” 225v1.
can: “veseren ... exir un gat molt orible, major que un *can*” 162v2.
don i *do*: “És lausat home per *alcun don* que tu li (h)as donat, emperò éi s'alegra pus quant és lausat, que no fa del *do*” 184v2.

leon i *leó*: “un *leon* ... entrà ... (e)l *leó* li enseyà ... lo *laon* fou curat ... lo *laó* estec ... (e)l *leon* menà ... lo *leó* dormia ...” 214v1-214v2; “a figura de *laó* ... lo groyiment del *leon* ... en forma de *leon* ...” 226r2.

lin ‘lli’: “un bel drap de *lin*” 147r1.

man: “[la] resebràs tu de la mia *man*” 180r2, “fo guarit de la *man*” 189v2, “(la) *man* de Déu” 204rb, “nostra *man* drete” 207r1.

pan: “reseberen un *pan* d'ordi” 191r2, “menyà lo *pan* que li era romaüt” 219v2”

pin: “era un aybre, que avia nom *pin*, e(n) mig de la ciutat” 152r2.

son: “aqueu *son* serà gran brugit” 3r2, “lo sonador deu ésser dur ... mils lo *son* e deu ser ample per soque mils asemblesca lo *son*” 180v1, “suau *son* se fa en .iiii. maneres... *Sentron*: “al *tron* dels *cants*” 175v1, “feyta és molt gran vou enquax *tron*” 92r1 (text *tro*, el *DECat* VIII, 866b43 posa *tron* a la vista de formes errades de *crou* P, *tro* B, ib. 870a15).

vin i *vi*: “com ela (h)agués poc de *vin* ... de mantinent ixí lo *vin* desobre, en tal manera que per mig del celer lo *vi* s'escampava” 38v1.

Notem també: “vn *crestian*” 180v2, “*patron* especial” 212r1, “él se mostrà *publican* ... com de *publicà* sia” 205v1.

(d) Observem que el ms. B de les *Vides* ens ofereix variants en velar final **-n** en el reflex de SINUS. Aquest mot, com ens diu el *DECat* (VII, 904b20ss.), ha vingut al català per via semiculta, donant **si** < **si(n)**, contra el tractament normal en les altres llengües romàniques (fr. *sein*, oc. ant. *se(n)*, cast. i it. *seno*, port. *seio*), que també s'havia donat en el rossellonès **sè** < **se(n)**. Hem notat la presència de **sin** i **sin** (escrit **sinc** o **sinch**) en els *Diàlegs* de Sant Gregori (§ 16). En les *Vides* les formes normals són **sen** i **sè**; en Ms. B es troben, a més, **sench** i **sinch**:

sen: “.iii. causes són que ... fan [hom] sant ...: vida temprada e feyts justs e **sen** piatós ... Lo **sen** nostre serà piatós si la nostra fe sent Déu ... Sent Luc ac **sen** piatós ...” 227r1-221r2 (sols apareix en Ms. P, car ací manca el Ms. B).

sè: “foc en lo **sè** no 's pot bé amagar” 118r1 (cf. Ms. B : **sen**), “tot dia portava lo seu susari en lo **sè**” 130v1 (cf. Ms. B: **sinch**), “Sent Arseni ... tenia en lo **sè** un drap ab què 's torcava les sues làgremes” 257r1 (Ms. B: **sench**), “Na Nadala pres la mà de son marit e la 's mès en lo **sè**” 199r2 (Ms. B: **sench**).

En el *DECat* (s.v. **si**) Coromines dóna a entendre que les grafies **sen**, **sench** i **sinch** del Ms. B representarien diverses pronunciacions d'una forma **se~ŋ** amb la **e** nasalitzada (VII: 904b40ss.); vegeu-hi també per a una explicació de **sè**, de la mateixa base.

24. En el text de les *Vides* els plurals en **-ns** predominen, però també apareixen amb freqüència les formes amb la **-n-** reduïda. Donem ací alguns exemples:

bos ‘bons’: “O compayons e amics meus **bos**!” 151v1.

compayós ‘companyons’: “él donà los menyers als seus **compayós**” 153r2; 153r1, 159v2, etc.

faysons ‘faisons’: “los àngels ... lausaven Déus, cantan(t) ab resplandens **faysós**” 173v1.

màs ‘mans’: “Sent Martí ... li torcà los uls ab les **màs**: per què, mantinent ... fou guarit” 187v2; bis; 174r2, 191r2, 193v1, etc.

A més: **lisós** ‘llicons’ 161v2, **cogitaciós** 165V1, **sermós** 170r1, **mesquís** 180v1, 181v1, 205v2, **cansós** ‘cançons’ 184v1, **disputaciós** 186v1, **oraciós** 187r2, 190r1, **ciudadàs** 188r1, **de ginolós** ‘de genollons’ 189v2, 190v1, **camís** 191v1, **al-legaciós** 200r1, **turbaciós** 202r2, **temptaciós** 208r1, 211v1, **colós** ‘collons’ 216r1.

Coromines 1943 anota un cas d'ultracorrecció **parayns** en comptes de **paraís** 52r1 (*LleuresC* 313), ço que és un bon testimoni de variació entre **-ns** i **-s** en els plurals.

Per la mateixa reducció fonètica **-ns** > **-s** tenim **ses** al costat de **sens** (< **sen** S NE + **s**) ‘sense’ i de **ges** per **gens** (GENUS): “**ses** tot dubte” 161v2, “**ses** tot aordonament” 163v2, “**ses** tot gaug” 163v2, “**ses** nombre” 164v1, etc., i **ges** 171v1, 172v1, 175r1, 175r2, etc.

I notem, a més, amb **-ns** > **-s**: **costret** ‘constret’ 181r1, **defessesen** (subj. imp. 6) ‘defensessen’ 206v2, i **dós** per **dons** ‘donis’ (subj. pres.2) 174r1, 203r2.

Pel que fa als plurals tipus *hòmens*, Coromines 1943 nota aquesta forma en 1r1, 6v1, 10r2, 20v1, al costat de: *ordes* 4r1, *verges* 20r1, 45v1 (Coromines 1971: 313); el text complet mostra que el plural *homes* predomina: 176v1, 178r1, 178v1, 184v2, 185r2, etc.

25. Pels finals del s. XIV la *-n* ja no se sentiria en el domini rossellonès. En uns *Llibres de viatges* (= una mena de guiatge) del Priorat de Santa Bàrbara de Pruneres (la Garrotxa), de 1395, formats per a una *questa* a la diòcesi d'Elna (i de Narbona), no trobem cap testimoni de la *-n* etimològica en els noms esmentats. Els susdits *Llibres* foren publicats per Alart (1876: 25-34). Hi llegim: *Tatzó, Apià (Pià), Clayrà, Montalbà, Vall de Sant Martí, Vinçà, Rigardà, Spirà, Callà, Arrià, Taurinyà, Orba[n]jà, Corneyllà, Fullà* (pàgs. 25-27).

I molt probablement, per aquells anys, la *-s* s'havia establert com a terminació plural dels mots que tenien *-N'* al principi. Així, durant aquell segle al domini rossellonès regia el sistema *-Ø (pa) / -s (pa+s)*, singular i plural, com en llenguadocià.

És digne d'observar, amb aquest motiu, que la variació que hem notat entre les formes en *-n* i *-Ø (pan i pa)* i *-ns* i *-s (pans i pas)* en els escrits rossellonesos dels segles XIII i XIV també es donava en els escrits de Montpeller, tot suggerint així que en el parlar llenguadocià d'aquesta zona també regia un estat de vacil·lació a la mateixa època. Els inventaris i privilegis de Montpeller publicats per A. Montel a la *Revue des Langues Romanes* I (1870), III (1873) ens proporcionen el següent quadre: un escrit de la primera meitat del s. XIV (I: 9-67) conté exemples en *-Ø caysso* 16, *confirmacio* 16, *Arago* 18, *razo* 29, *cordo* 34, etc. al costat de *confirmacion* 16, *Aragon* 16, *razon* 21, "negu home no meta *vin*" 35, 36, *vin* 45, *lo plan, lo pan* 37, *un cartayron* 47, etc.; i en *-ns bastons* 18, *processions, proteccions* 25, i d'altres en *-s: maysos* 20, *protestacios* 16, bis, 29, *molís* 46, *processios* 35, *bes* 'bens' 52, etc. Hi ha un quadre igual en els inventaris de 1377 i 1378 (III: 146-174, 292-310): *mayson* 158, *Peyron* 159, *ortolan* 163, i *capelan* 306, i plurals *bens* 302, 307, i *bes* 304, etc. I encara en un document de 1483 de Montpeller publicat per l'abbé Vinas (ib. I, 1870: 97-107) es troben: *vin, fen, bens, chins*, i l'autor nota que hom deia encara *bens* a Montpeller (pàg. 102). Altrament, segons L. Alibert (1935) el manteniment de la *-n*, característic del parlar provençal, existeix en concurrència amb l'emmudiment d'aquesta consonant dins l'àrea de llenguadocià de Cavedan, Montpeller, Besiers oriental, etc., i ens dóna els exemples: *pan, alén, molin, carbón, común* al costat de *pa, alé, molí, carbó, comú* (pàg. 27). Alibert afegeix que la final *-an* és la que ha mostrat resistència màxima a l'emmudiment.

No tenim documentació a mà del Narbonès, la regió immediatament al nord del Rosselló i al sud de Montpeller, per a poder dir si la resistència de la *-n* fins a la segona meitat del s. XIV era un fenomen fonètic comú que s'estenia ininterrompudament des dels volts de Girona fins a Montpeller. En tot cas, però, no dubtem que el tractament

de la **-n** al bisbat d'Elna no es pot separar del de la diòcesi de Girona. El cas és que el qui examini les dades que ens forneix el *Fogatjament* de 1358 s'adonarà que els mateixos fets es repeteixen passant d'una d'aquestes dues zones a l'altra. Considerem, doncs, que eren idèntics els factors que havien fet possible la conservació de la **-n** a les dues regions en qüestió.

EL PROBLEMA DEL TIMBRE DE LA -N CONSERVADA

26. En estudiar el problema de l'eliminació de la **-n** (§ 11) vàrem concloure que no existint en català primitiu una forta tendència a nasalitzar la vocal precedent com en gascó, les teories que intenten d'explicar l'evolució en català (i en occità) partint d'una base **pā** no eren sostenibles i que tant l'eliminació de la **-n** com el seu comportament al nord-est i al Rosselló s'haurien d'enfocar a partir de **pan**, amb **-n** final de timbre originari apicoalveolar. I, en efecte, amb aquest criteri vàrem tractar la qüestió de l'elisió de la **-n** (§ 12).

Altrament ja havíem dit que en l'opinió de Coromines la **-n** conservada a la diòcesi de Girona fins al segle XV hauria de tenir un timbre velar com en el gascó, gallec i provençal. El gran filòleg en veia una prova en una sèrie de casos esparsos de diminutius en **-inc** [ín] (< -INUS) o plurals en **-incs** i en mots com **fenc** o **dalenc**, d'ús actual en aquella zona. Donem la informació que tenim d'aquestes formes amb algunes addicions i notes nostres:

reientinc 'ocell semblant al reietó', usat a Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Caçà en lloc de comú **reientí**, i apareix en l'obra de l'olotí M. Vayreda (*DECat* VII: 215b35ss.)

reveixinc, variant de **reveixí** 'repeló, enemic'; *DAguiló* dóna **rebaxinch** a Olot (Garrotxa), Coromines recull **reveixí**, **-ins** 'repeló' a les comarques de Girona i l'Empordà (*DECat* s.v. **vessar**, IX: 210b3ss.)

omanyincs, sing. **tomanyí** 'tap petit de suro usat per a flascons medicinals', registrat en plural a Sant Feliu de G. (Marx, *RDR* VI, 1914-15: 43, 52), i per Coromines a Castell d'Aro, variant de **tomaní** 'cap d'ase' (*DECat* VIII: 488b20ss.)

miquelincs 'aglans d'alzina que maduren al temps de Sant Miquel, primers d'octubre', registrat a Sant Feliu de G. (Marx, *RDR* VI: 52).

esquellerinc 'esquella petita'; el *DECat* (III: 677b33) el considera una variant fonètica nordicooriental d'**esquellerí** (usual al Lluçanès) i l'exemplifica amb una cita de Pons i Massaveu (autor barceloní) i el *DCVB* amb una altra del blanenc Joaquim Ruyra; Grieria, *Tresor*, duu **esquellerinc** 'esquella petita, acampanada, que té un so molt agut', registrat a Lledó, Alt Empordà. Notem que el *DCVB* veu en el final d'aquest mot i en el d'**esquelling** (infra) el sufix diminutiu **-í** canviat en **-inc** per onomatopeia.

esquellinc 'esquella molt petita, cascabel', segons el *DCVB* usual a l'Empordà (cita un exemple de Victor Català, oriünda de l'Escala); Grieria, *Tresor*, duu **esquellinc** amb els sentits de 'esquellí' i 'la remor o el dring de les esquelles dels ramats'; cf. **esquellí** 'cascavell', segons el *DCVB* usual en el rossellonès (cita un exemple de Casaponce).

fenc: variant de **fe** FENUM; com ens explica el *DECat* s.v. **fenc** (III: 948a10ss) la forma normal del mot sempre ha estat **fe**, i la variant **fenc** (pronunciada amb η sense **-k**), pròpia d'Olot-

Girona, ha estat afavorida i adoptada per la llengua comuna per l'avantatge que té de distingir-se més clarament de *la fe* ('creença'); el *DAguiló*, els materials orals del qual foren recollits c. 1880-1890, el registra a Olot i Besalú; el *DCVB*, de data posterior, dóna *fen* ultra Olot i Besalú, a Prats de Molló (Vallespir), Ribes (Vall de Ribes), Rocabruna (Garrotxa), Viladrau (Guilleries), Palafrugell (B. Emp.), Vic, Terrassa i Barcelona, i també al Pla d'Urgell. (Notem, però, que Coromines ens diu que a Barcelona la forma normal sempre ha estat *fe*, i dubta que *fenc* hagi tingut ús a Terrassa.).

Hi ha documentació antiga: la forma *fen* (la base de *fenc*), que hem testimoniat en el text de *Diàlegs* de Sant Gregori (§ 16), apareix també en el *Llibre de concordança* de Jacme March (1371), # 1259, i també en el *Torcimany* de Lluís d'Averçó (de devers 1398), # 1455, 8, i en el *Vocabulari alemany* de 1503; i es llegeix "*fencs i herbes*" traduïnt el llatí *foenum* en el *Llibre de ... misèria de l'hom*, traducció catalana del s. XV (?), Ms. 77 de la Bibl. de Catalunya f. 2.32 (Wittlin 1991: 310); cf. en Ms. 75 de la Bibl. Univ. Barc., que dóna "*fems i herbes*" f. 147d (amb l'errada de l'escriba).

Interessa afegir la forma *feny* que registra el *DCVB* citant d'un manuscrit del *Crestia* d'Eiximenis (autor oriünd de Girona): "La dita bastida qui està en bax e sta carregada de terra fluxa o de *feny* o de palla molla" (V: 797a).

brinc: el *DECat* s.v. *bri* diu: «A la zona Gironès-Baix Empordà on la -N' es conservà com a velar almenys fins al s. XIV o XV, i esporàdicament més tard i tot, sobretot en els plurals, el mot prengué la forma de *bríns* (escrit *brings* o *brincs*), com ens testifica a Llofriu l'excel·lent observadora Irene Rocas (*BDLC* IX, 1917: 341, X, 365), i com veiem en els idil·lis bosquerols de P. Bertrana: "... enllumenant les cuques, els *brincs*, les floretes" (*Proses Bàrbares*, pàg. 49)» (II: 227b11ss.).

Això a part, com ho nota el *DECat* (s.v. *bri*), la variant *brinc* sembla haver tingut ús també en terra valenciana a jutjar per la seva inclusió en el diccionari d'Escrig (1851): "*brinch*: brizna, hebra; *el brinch d'part*: tallo de esparto".

Com hem indicat *brin* (la base de *brinc*) apareix en el context en documents de 1410 i 1430. Interessa la variant *brim* en un procés legal de 1298, redactat a Camarasa (Noguera): "... una quantitat de *brim* de safrà ..." (*DECat* II: 227a28, citat de Carreras i Candi, 1918, II: 177); potser no sigui una mala lectura com es pensa en el *DECat* (II: 228a33), com sigui que sembla tenir ús en certes bandes: el *DCVB* cita de Pous i Pagès, *Empordaneses*: "Enlloch quedava el més petit *brim* d'esperança" (s.v. *brim*), i Grieria, *Tresor*, dóna *brim* 'la cama del blat quan és prima i té poca espiga' a Alcaràs (Segrià).

llinc: variant de *lli*, avui usual a Eivissa junt amb els derivats de *llinquer* 'passarell', dit també *llinqueret*; Coromines pensa que com que els repobladors d'Eivissa, portats per l'abat de St. Feliu i el comte d'Empúries, procedien de la zona de l'Empordà, *llinc* degué ser un rèlic del parlar antic d'aquesta regió (*DECat* V: 198a20ss.).

dalenc: aquest mot apareix en el vocabulari de la pesca d'E. Roig i J. Amades, publicat en *BDC* XII: 22, on llegim: *Dalenc* m. 'home de mar que té facilitat per mantenir-se estona sota de l'aigua sense respirar', recollit a la Costa de Llevant; Coromines *DECat* s. v. *dalenc*, III: 12b6ss.: "com que a la zona de St. Feliu de Guíxols es mantingué -N' darrera vocal en forma de -n... *home dalenc* deu estar per *home d'alè(n)* 'home que té molt d'alè, que s'aguanta la respiració' (*BDC* XII?: 22)"; a Cadaqués avui s'usa sobretot en l'expressió *fer de dalenc* 'submergir-se' (E. Sala, *El parlar de Cadaqués*, Olot, 1983, s.v. *dalenc*).

A més, Coromines tenia a la vista *bagudán*, nom d'un imponent mas d'aspecte molt antic, que domina l'antic municipi de *Begudà* (avui agregat de St. Joan de les Fonts, Garrotxa, registrat com *bagudá* 1920, 1958, 1964); ens diu: "aquí, doncs, encara es conserva l'arcaica pron. dialectal gironesa que mantenia la -N' com -n" i afegeix que també parcialment en el cognom *Bagudanch*, *Bagudench*, *Bagudach*, que el *DCVB* registra a diferents pobles de l'Empordà, la Selva i Garrotxa (*OnomCat* II: 304a17ss.). Observem que el *DCVB*, segons indicis, veu en el final de *Begudench*, el sufix *-enc* indicador de gentilici, i atribueix els de *Bagudach* i *Bagudanch* a canvi de sufix.

A més, com hem vist, l'antiga documentació ens proporciona la forma *sinch* al costat de *sin* 'si' (SINUS) en els *Diàlegs* de Sant Gregori, text finals del s. XIII, Ms. A, de 1340 (§ 16), i *sin*, *sinch* i *sench* en el Ms. B de les (de c. 1400) de les *Vides de sants ross.* i *sen* i *sè* en el Ms. P (del s. XIV) del mateix text (§ 23 supra).

27. Rasico en el seu estudi de 1985 sobre la -n de la diòcesi de Girona havia operat d'acord amb la tesi de Coromines: que la -n hi fou conservada amb timbre velar i que els mots com *miquelincs*, l'antic *sinch*, el topònim *Begudanc* n'eren uns rastres. Rasico va arribar a la conclusió que la conservació de la -n a les terres del bisbat de Girona es deuria a una reacció contra l'eliminació d'aquesta consonant, que es traduiria en el seu reforçament amb un timbre velar com [-ŋ]. Rasico pensà, endemés, que la realització de la -n com a velar [-ŋ] hauria trobat suport en el sufix ja existent -*enc* < -ING, i per la final de mots com *franc* FRANK, *banc* BANK, i en els verbs com *estrenc* STRINGO, *tenc* TENUI, etc., una vegada que aquests perderen l'oclusiva final (Rasico 1993: 49-50). No li semblà admissible, a Rasico, la idea d'Alcover-Moll en el DCVB, que explicava *miquelincs* com a resultat d'una confusió entre els plurals -*ins* i -*incs* (ib. 50), i considerava d'origen onomatopèic -*inc(s)* de *esquellinc* i *esquellerinc* (ib., s.v.).

28. La tesi de Rasico no era desenraonada: un canvi de la -n final en -ŋ es podria donar en reacció a l'eliminació *pan* > *pa* i amb cert ajut del sufix -*enc* i altres mots en -ŋ. Però, a hores d'ara, quan considerem el problema de la -n final del bisbat de Girona a la llum dels desenvolupaments en el domini rossellonès, que també va conservar aquesta consonant, l'explicació de Rasico no ens sembla defensable, com sigui que la documentació procedent del Rosselló, antiga o moderna, sigui en apel·latius o sigui en topònims, no ens dona cap indici que la -n hi pogués tenir un timbre altre que alveolar. Les variants *sinch* i *sench* del manuscrit B de les *Vides de sants* no es poden donar com a proves, car hom creu que aquest còdex deu procedir d'algun punt meridional. Fins en cas contrari s'hi pot oferir una explicació particular (vegeu infra). A més, l'existència d'una variant *feny* (ant.) al costat de *fenc*, i la de *brim* al costat de *brinc* no són favorables a la teoria de Rasico. No cal dir que *brim* suposa una -n esdevinguda -m per l'efecte labialitzant de la b-.

De tota manera, notem que les formes en -*nc(s)* s'expliquen com a innovacions degudes a factors secundaris partint d'una -n alveolar, de manera que ens convé parlar no d'una -n que havia rebut timbre velar globalment, al bisbat de Girona, sinó d'una que era força susceptible de ser reemplaçada per la -ŋ velar, o convertida en aquesta, intervenint-hi un factor ajudant.

29. A continuació intentarem de demostrar que els mots en -*nc(s)* s'expliquen en part per la influència del sufix -*enc*, d'origen germànic, sobre -*ín* < -INU, i, en part, per

una reacció a la reducció [-ns] > [-s] en el plural (§ 18), i que, en alguns casos, hi havien entrat en joc pressions homonímiques o analògiques.

(a) Segons tots els indicis, una influència del sufix *-enc* sobre el sufix *-in* < -INU, havia donat origen a una variant *-inc* per encreuament. Notem que aquests dos sufixos, essencialment d'adjectiu, expressaven nocions semblants o quasi sinònimes de 'propi de' o 'que tira a' *argilenc*, *negrenc* / *boví*, *argentí*, *purpurí*, 'propi de temps de' *abrilenc* / *vespertí*, i tots dos de la noció de 'procedència' o 'relatiu a' com en *illenc*, *pirinenc*, *muntanyenc*, *eivissenc* / *marí*, *submarí*, *alpi*, *mallorquí*, havien arribat a designar un gentilici amb el nom d'una població: *blanenc*, *olotenc* / *barceloní*, *tarragoní*, *geroní*, i no és rar trobar l'ús de dos sufixos com *olotí* / *olotenc* (DCVB).

D'ací la formació de *-inc* per creuament de *-in* amb *-enc*. Del sufix *-inc* tenim a mà un exemple antic del segle XIII, en la forma de *vesprerinc* (adj.), i a més, com demostrarem, l'esmentat mot *miquelincs* té una explicació lògica veient-hi a la seva final el rastre de *-inc* (adj.).

L'adjectiu *vesprerinc* 'vespertí' (< *vesprer* + *inc*) apareix entre les glosses catalanes del ms. 838 de la Biblioteca de Montserrat, del s. XIII (vegeu Cebrià Baraut 1980: 25, 31), per a aclarir l'adjectiu llatí *serotinum* 'tardà, de capvespre, vespertí' en el passatge bíblic de Joel 2, 23 "... imbre matutinum et serotinum ..." ("pluja matutina i vespertina"). Hi hauríem esperat trobar **vesprerenc* o **vesperí*.

Pel que fa a *miquelincs*, notem que aquest mot fou registrat, amb final [-ɲs], a Sant Feliu de G. (B. Empordà) per R. Marx en el seu estudi del vocabulari sobre la fabricació del suro (RDR VI, 1914-15: 52). Marx observa que es diu d'aglans que maduren en setembre o al començ d'octubre per santmiquelada', tot afegint que se'n diu també *els primerencs*, i, a més, que s'anomenen *martinencs* (que és forma abreviada de *santmartinencs*) els aglans que maduren al començ de novembre.

Atesos *primerencs* i (*sant*)*martinencs* hauríem esperat (*sant*)*miquelencs*, que és el que es diu del fruit que madura per la santmiquelada (DCVB). Creiem, doncs, que hom hauria format al costat d'aglans (*sant*)*miquelencs* una variant *aglans* (*sant*)*miquelincs*, i que de les dues formes havia perviscut aquesta darrera.

Vist això no seria desenraonat pensar que l'ús de la terminació *-inc*, amb valor adjectiu, al costat de *-in*, amb valors d'adjectiu i de diminutiu, hagués causat confusions i que la pronúncia [in] hagués envaït els rangs de substantius diminutius en *-ín*, i fins els mots que acabaven en *-in* com *llin*.

(b) Hi ha indicis per creure que una reacció contra la reducció de *-ns* a *-s*, que com hem vist (§ 18) també solia donar-se a la zona de Girona-l'Empordà, i que havia estat responsable del final dels topònims *Garrigàs*, *Camós*, *Pontós*, etc., podia traduir-se en el reforçament del grup *-ns* com *-nes* o *-nys*, ço que consistia a reemplaçar la [n] del

grup *-ns* per la velar [ŋ] o la palatal [ɲ], dos sons afins que l'un i l'altre que asseguraven el manteniment de la integritat dual del grup.

Això ho notem, per exemple, en les formes posteriors del topònim *Cabrenç* (CAPRENTIUS), nom de l'antic castell vallespirenc, dit també el castell de Serrallonga. Aquest nom, ben documentat amb les grafies de *Cabrenç* o *Cabrens* fins al s. XV, apareix escrit *Cabrenchs* 1369, 1427 i 1447, i *Cabrenys* des de finals del s. XVI: 1599, 1603, 1623, 1632, etc. (Ponsich 1980: 89, *OnomCat* III: 168b). D'aquest topònim rep el seu nom la municipalitat de l'Alt Empordà, *Maçanet de Cabrenys*. Hi testimoniem el reforçament de la *-n* per una doble tendència, palatalitzant-la en [ɲ] o velaritzant-la com [ŋ], si bé és molt possible que l'enfortiment fou realitzat intercalant una [k] entre *n* i *s*.

De semblant manera el topònim antic dit *Maderns* (MATERNUS), lloc prop de Vilablareix (Gironès), canviat en *Madrens* (per metàtesi de la *r*), ha tingut un desenvolupament paral·lel amb *Cabrenç* des d'aquest punt: és a dir, canviant *-ns* en *-ncs* o *-nys*. El *DAguiló* documenta com a cognom *Madrens* 1469 i *Madrenchs* 1449 a Barcelona, i *Madrenys* a Barcelona i Girona; i la capella de la parròquia de Vilablareix apareix grafiada *Santa Maria de Madrenchs* en un escrit del s. XVIII (ib.); Miret i Sans també es refereix a aquesta església com *S. M. dels Madrenchs* mentre la *GEC* ho fa com *Santa Maria de Madrenys* (vegeu l'article *Madern, Maderns* a l'*OnomCat*); el *DCVB* (s.v.) dona *Madrencs* com a nom d'un torrent al terme de Vilablareix.

Suposem que aquesta tendència de reforçar *-ns* com *-ncs* hauria estat responsable de la formació d'alguns mots en *-nc* que s'usen sovint en plural. Pensem, amb aquest motiu, que la variant *brinc* de *brin*, que també s'ha notat a València, sortiria del plural *brincs*, format de *brins* (per a una altra possibilitat, vegeu infra).

(c) D'altra banda, el factor homonímic sembla haver estat responsable del canvi de *fen* (ben documentat en texts medievals) en *fenc*, forma que testimoniem ja en un text del començ del s. XV (§ 26). Com és sabut, el resultat normal de FENUM és *fe* < *fe(n)*, i que *fenc*, d'ús regional, s'havia adoptat per la llengua comuna en data recent; això, com ens diu Coromines, fou motivat pel fet que *fenc* [fen], té l'avantatge de distingir-se més clarament de *la fe* FIDE (*DECat* III: 948a15ss.). Aquesta mateixa raó explicaria alhora el canvi de la *-n* de *fen* en *n*, potser ja en el segle XIV o abans en un intent de deturar la imminent reducció *fen* a *fe* i així evitar el risc d'homonímia enutjosa amb *fe* FIDE. Recordem, amb aquest motiu, que la *-n* de la zona del nord-est també estava destinada a ser eliminada i que hi havia un estat de vacil·lació entre *-n* i *-Ø* durant el segle XIV. Altrament, la presència de *feny* (ant.), que apareix en un text d'Eiximenis, autor oriünd de Girona, demostra que la mateixa finalitat d'evitar l'homonímia també podria realitzar-se reemplaçant la *-n* per la palatal *-ɲ*. Això a part, l'ús que havia fet la

llengua de dos sinònims de gran difusió, *fenal* i *fenàs*, és un altre indicatiu que hom sempre havia tendit a fer menys ús de *fe*.

Molt probablement la variant *sinc*, que anotem al costat de *sin* SINUS, en el text dels *Diàlegs* de Sant Gregori i en el Ms. B de les *Vides de sants* (§ 26, supra), deu la seva final [ŋ], al mateix fenomen de reforçament de la -n per evitar homonímia amb *si*, pronom reflexiu, i *sí*, adverbí afirmatiu. És possible també que la variant *brinc* fos deguda a un reforçament de la final de *brin* en una reacció a la forma *brim*.

D'altra banda, és molt possible que en la formació d'*esquellerinc* 'esquellí', 'remor d'esquella' al costat d'*esquellinc* 'esquella petita' hagi intervingut un factor onomatopoeic, *dring-dring*, *ding-ding*, *ning-ning* com ho suggerien el DCVB i Moll (1952: 285). Notem que el *Tresor* d'A. Grieria dona a Palafrugell (B. Empordà): "*Esquellerinc*, ninc, ninc, / la campana jo la tinc".

Pel que fa a *dalenc*, com hem dit (supra § 26), Coromines (DECat III: 12b10) pensa que *home dalenc* deu ser d'*home d'alè(n)* 'home que té molt d'alè, que s'aguanta la respiració'. Tot suggereix que el canvi de *dalèn* a *dalenc* es deuria a la influència del sufix -enc; cf. que *famolenc* 'que té molta fam' prové d'un antic *famolén(t)* amb reemplaçament del final amb el sufix més corrent -enc (ib., III, 873a9).

Referent al problema de *Bagudanch* en relació amb *Begudà* (< BAGAUDANE), poblet agregat del municipi de St. Joan de les Fonts (Garrotxa), s'ha de notar la informació que ens dona l'*OnomCat* II: 304a17ss.: el lloc mateix es diu *Begudà*, i el mas imponent que domina el poblet també duu el mateix nom, però "pron[unciat] sobretot [bəgudán]"; el DCVB registra com a cognom *Bagudà* a sis pobles de l'Empordà, *Bagudanch* a tres pobles de la Selva i altres de l'Empordà i Garrotxa, *Bagudach* a Llagostera (Gironès) i *Bagudench* a Besalú (Garrotxa). Coromines, d'acord amb la seva tesi, veu en *Begudanc* un rastre de -N' > [-ŋ], però pel criteri amb què operem ací hi hauríem de tenir *Begudan* amb la seva -n final canviada en -n. No hi ha manera de dir què hauria causat el canvi [-n] > [-ŋ]: es pot pensar que a l'època quan s'esborrava la -n i que el nom vacil·lava entre *Begudà* i *Begudan*, l'última forma seria identificada com a gentilici en -an -ANU (com en *català*) paral·lel a *begudenc*, i d'on resultaria *begudanc* per encreuament; o bé, la velar ŋ es produiria en plural, [bəgudáŋs] > [bəgudánŋs]. Interessa per al nostre problema notar que el conegut nom de lloc berguedà *Bagà* (que segons Coromines prové del mateix origen que *Begudà*, és a dir, BAGAUDANE, l'acusatiu del nom de persona cèltic BAGAUDA), ha donat el cognom *Bagà* i potser també *Bagan* que Coromines anota a Figueroles d'Alcalatén, i, a més, que el DAguiló registra un cognom *Bagastrany* a Girona en un document del s. XIV, relacionat amb el nom del riu *Bagastrà*, afluent de l'Onyar (a la Selva); Coromines pensa que aquesta forma seria la variant de **Bagastran*, amb la pronúncia gironina arcaica en ŋ, igual que en *Begudan* (ib.: 305b31). Per a nosaltres, *Bagastrany* < *Bagastran* i *Begudanc* < *Begudan* representa dos resultats del reforçament de la -n, [ŋ] i [ŋ], com en *Cabrenç* > *Cabrenchs* / *Cabrenys*, *fen* > *fenc* / *feny*.

30. ¿Com s'ha d'explicar la continuació de la -n, alveolar, fins al segle XV al nord-est i al Rosselló? Badia (1951 § 100, III: 225), tenint present el fet que el manteniment

d'aquesta consonant s'havia donat ultra la zona de Girona en el Pallars, manifest en topònims com *Estaon* (STATIONE), afirma que la conservació és "debida sólo a arcaísmo". Per la nostra part, ara que coneixem millor els detalls del curs seguit per la -n a les dites zones de Girona i el Rosselló (resistència més de tres segles i eventual esborrament) podem dir més concretament que aquesta consonant hi havia tingut una evolució retardada, i podem parlar així de la persistència de la consonant en qüestió i enfocar el problema amb aquest criteri.

En primer lloc, recordem que diversos factors, de caire fonètic o extrafonètic, havien provocat l'elisió de la -n (§ 12): l'articulació dèbil al final de frase (*mengem pan*), la nasalització parcial de la vocal i un afebliment corresponent de la consonant final en mots com *deman*, *man*, falsa divisió sil·làbica en un grup fònic com *vi(n) novell*, i la disposició a l'esvaïment de la -n davant les consonants fricatives com /f, v, s/, *vi(n) sec*. Ara bé, no es pot esperar que aquestes tendències, l'una i l'altra, haguessin operat al llarg del domini antic català amb el mateix grau d'intensitat o d'extensió.

En segon lloc, hi havia factors que tendien a conservar la -n: l'aparició ben freqüent d'aquesta consonant en un context sintàctic com *és un bon amic*, *és un bon dia*, *negun hom*, o, en combinacions com *vin blanc*, *vin vermell*; i forces analògiques mantenien la -n en formes verbals com *ten* TENIT, *ven* VENIT, i en els adjectius com *san*, *bon* (fem. *sana*, *bona*). Més important encara, la -n del singular (*pan*) rebia protecció de la n de la terminació -ns, marc del plural (*pans*).

De tota manera, als primers segles de la llengua, quan la -n estava perdent-se progressivament, a la zona Girona-Rosselló prevalen les tendències conservadores, i la norma -n (sing.) / -ns (pl.) continua sense pertorbació. Però, a la llarga, les tendències oposades comencen a tenir efecte i es donen casos de -Ø en documents del bisbat de Girona ja en el s. XII (§ 13), i en els del Rosselló a mitjan s. XI, i exemples de -s < -ns des de mitjan s. XII (§ 22).

La documentació rossellonesa, abundant des de 1285, palesa un estat de vacil·lació entre -n i -Ø, i -ns i -s en el s. XIV, i als finals d'aquesta centúria s'estabilitza la norma -Ø (sing.) / -s (pl.), *pa* / *pas*.

Un estat de vacil·lació també era prevalent, durant els. XIV, a la diòcesi de Girona, segons el text de la *Crònica* de Desclot, ms. de devers 1295 (§ 14) i segons els documents de 1336-1340 (§ 16), i en aquesta zona també es donava la reducció de -ns a -s en el plural. Però aquesta tendència no prospera, i amb l'esborrament eventual de la -n pel primer quart del s. XV, poc més o menys, s'hi arrela en definitiva la norma -Ø / -ns, del català general.

La llarga època de vacil·lació a les dues zones entre -Ø i -n, i entre -ns i -s (sobretot al Rosselló) es devia als factors esmentats més amunt, que tendien a mantenir la -n; especialment la interdependència natural entre el singular (*pan*) o i del plural (*pans*) afavoria la continuïtat de la norma primària -n / -ns, és a dir que *pans* i *pan* es prestaven ajut mútuament.

Notem, a més, que la presència gairebé exclusiva o preponderant de formes amb -n en texts com els *Diàlegs* de Sant Gregori (de l'últim quart del s. XIII) i en el *Fogatjament de 1358*, on testimoniem aquest final en topònims, en noms de persona, incloent-n'hi alguns en -ín (*Ramonín*, *Joanín*), fa l'efecte que a Girona i a les zones

del contorn hom tenia la consciència que dir amb *-n deman, matín, vin, man, geronín, Bescanon*, era un dels trets principals que distingien la modalitat del *catalanesch* de la regió. Aquest sentiment lingüístic regional, creiem, era un altre factor que contribuïa a la persistència de la *-n* més temps, mentre refrenava l'avanç de la *-Ø*; igualment al Rosselló.

31. Ara uns mots referent al canvi de *-n* (-N') > *-ny* que hem testimoniat en *fen* > *feny*, *Bagastran* > *Bagastrany*. Notem que la mateixa mutació també s'havia donat en una sèrie de topònims en *-èn*, reflex de *-ND*, formats dels antropònims germànics en *-SIND* (> *-sen* / *-ren*). Coromines havia estudiat alguns d'aquests topònims en el seu llibre *Est. Top. Cat.* I (1965), pàgs. 82ss., i també als articles corresponents de l'*OnomCat.*: *Gisclareny* (GISCLASIND), municipi de Berguedà, que apareix amb grafies de *Gisclasen* (s. XIII), *Gisclaseyn* 1313, *Gisclareny* 1350; *Castell de l'Alareny* (< ATHALASINDI), *Bastareny*, *Estalareny*, i *Gombrèn* / *Gombreny*, i, a més, *Coll Pan* (< COLLIS PANDUS 'coll corvat') apareix alguna vegada com *Coll Pany* (però també com *Coll Pa*, *DECat* VIII: 617a31). I el lloc antic berguedà *Madern* (MATERNUS), esdevingut *Madren* (per metàtesi), es grafia *Madreny* en un document de 1280 (vegeu s.v. en l'*OnomCat*), i ja hem notat que *Madrens* (< *Maderns* MATERNUS) es diu avui *Madrenys* i *Madrencs*.

Recordem, a més, que, com hem indicat supra (§ 4), una sèrie de mots o noms en *-n* < *-ND*, *-MN*, han perdut aquesta consonant: com ara *Roglà* (variant de *Rotlan* ROTULANDUS), *Castellgalí* (escrit any 867 *Castelo de Galindo*), *Galcerà* al costat de *Galceran* GAUZHHRAMN, *segon* (de blat) SECUNDUS > *segó*.

Ara bé *Coll Pan* que apareix en variant *Coll Pany* d'una banda, i d'altra com *Coll Pa* amb la *-n* eliminada suggereix que la *-n*, dèbil, podria eliminar-se o es podria reforçar com *-ny* (com en el cas de *Bagastran* > *Bagastrà* / *Bagastrany*). Coromines (1965, I: 37) reconeix que el canvi de *-n*, provinent de *-ND* en *-ny*, "no té explicació fàcil", però creu "que es tracta d'una conseqüència de la vacil·lació entre *-n* i *-ny* en els casos en què aquesta final prové de NN; com en *engan* i *engany*, *Joan* i *Jovany*, *cana* i *canya*".

Efectivament, el català medieval reflecteix una fluctuació considerable entre les nasals finals. El que s'esdevé entre elles i amb *-Ø* mereix un estudi a part.

CONCLUSIONS

32. i) Alguns exemples de l'elisió de la *-n* < *-N'* es donen ja a la segona meitat del s. X, i el procés d'eliminació sembla haver-se completat pels final del s. XI després d'un període de vacil·lació entre *-n* i *-Ø* (§ 3).

ii) En les formes del plural en *-ns*, la *n* susceptible d'eliminació per assimilació fou conservada, d'una banda, perquè el grup *-ns* fou identificat com a morfema del plural, i d'altra per haver existit, segons sembla, una reacció als plurals en *vocal accentuada* + *s* (*pas, vis, bos*) (§ 5). És difícil dir, si els plurals tipus *homes* són productes d'una reducció de *-ns* > *-s*, *hòme(n)s* > *homes*, o si són formacions analògiques damunt el

singular, *home* + -s; molt possiblement les dues tendències hi van actuar simultàniament (§ 6).

iii) Les teories que hom ha formulat per a explicar a la vegada el resultat amb -ŋ, PANE > [paŋ] (cas del gascó) i l'esborrament de la *n*, PANE > [pa], per una fase intermèdia de [pā], no s'apliquen al català; en gascó, que havia tractat la -*n*- de [pane] com a intervocàlica fins l'apòcope de la -*e*, la fase [pā] era possible, però no en català o occità (§ 11).

En català l'evolució ha estat PANE > [pane] > [pan] > [pa], i l'elisió de la -*n* es deu principalment a la feblesa inherent a aquesta consonant en posició final absoluta davant de pausa, agreujada quan, en cert context, nasalitzava la vocal precedent i perdia part de la seva ressonància (§ 12).

iv) La documentació prova que la -*n* ha persistit al domini rossellonès fins a finals del s. XIV (§§ 22-25) com al bisbat de Girona (§§ 13-21), a les dues regions del nord-est que formaven una àrea de transició dialectal entre el llenguadocià i el català central. La conservació de la -*n* era un dels trets fonètics comuns que tenien.

Que la -*n* del bisbat de Girona tingués un timbre velar no es pot justificar per l'evolució fonètica que explica el resultat gascó PANE > [paŋ] (§ 11); i la tesi que hi vol veure la -*n* final reforçada en -ŋ, en reacció a la seua elisió, no rep suport de la documentació rossellonesa (§ 28).

La continuació de la -*n* al nord-est i al Rosselló es devia a una evolució retardada, sostinguda per tendències conservadores i un sentiment lingüístic regionalista (§ 30).

Els mots en -*nc(s)* en ús al nord-est s'expliquen com desenvolupaments secundaris, per la influència del sufix -*enc*, per una reacció a la reducció de -*ns* > -s, i per factors homonímics (§ 29).

(v) L'antic *fen* que esdevé d'una banda *fenc* i d'altra *feny* (ant.), i les variants que presenta el topònim *Coll Pan* (COLLIS PANDUS) com *Coll Pa* i *Coll Pany* (§ 31), palesen que en la llengua antiga es donaven fluctuacions entre les nasals finals, tema que seria desitjable d'examinar en un estudi a part.

Finalment, en aquest treball hem tocat els problemes de la -ŋ en el gascó i en els dialectes espanyols i a Hispanoamèrica, oferint aclariments. Esperem que les nostres idees provoquin més estudis sobre la -ŋ d'aquests parlars i també sobre la del provençal i el nord-italià.

JOSEPH GULSOY
Universitat de Toronto

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALART-VIDAL: «Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne», per J. B. ALART, *Revue des Langues Romanes* III-XI (1872-77), per P. Vidal, XXIX-XXXIII (1886-88).
- ALART, J. B. (1876) *Documents sur la géographie historique du Roussillon*, Perpinyà.
- (1878) *Privilèges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne, depuis le XIe siècle jusqu'à l'an 1660*, Perpinyà.
- ALIBERT, L. (1935) *Gramatica occitana segón los parlars lengadocians*, Tolosa, Societat d'Estudis Occitans.
- ALPI: *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, I, Madrid 1962, C.S.I.C.
- AORLL: *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*
- AVERCÓ, L. D' (c. 1398) «*Torcimany*». *Tratado retórico gramatical y diccionario de rimas. Siglos XIV-XV*, I-II, ed. J. M. Casas Homs, Barcelona 1956, C.S.I.C.
- BALB: *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*.
- BADIA I MARGARIT, A. M. (1951) *Gramática histórica catalana*, Barcelona, Noguer.
- BARAUT, C. (1980) «Les glosses catalanes del Ms. 838 de la Biblioteca de Montserrat», *Miscel·lània Aramon i Serra* II, Barcelona, Curial, pàgs. 15-31.
- BASTARDAS, J. (1976) «El català preliterari», *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Basilea, 1976)*, Montserrat, 1977, pàgs. 37-64.
- BDC: *Butlletí de Dialectologia Catalana*.
- BDLC: *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*.
- BEC, P. (1968) *Les interférences linguistiques entre gascon et languedocien dans les parlars du Comminges et du Couseran*, París, Presses Universitaires de France.
- BOURCIEZ, É. (1946) *Éléments de linguistique romane*, París, Klincksieck.
- BRUNEL, C. (1926) *Les plus anciennes chartes en langue provençal*, París.
- CARRERAS I CANDI, F. (1905-18) *Miscelània històrica catalana*, I-II, Barcelona.
- Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, prep. per P. de Bofarull, M. de Bofarull, 1847-1910.
- COROMINES, J. (1943-45) «Las Vidas de santos roselloneses», *Anales del Instituto de Lingüística de Cuyo* III, pàgs. 126-211 (*Lleures i converses*, pàgs. 276-362).
- (1965-1970) *Estudis de toponímia catalana* I-II, Barcelona, Barcino.
- (1971) *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor.
- (1990) *El parlar de la Vall d'Aran*, Barcelona, Curial.
- Crònica* de B. Desclot, ed. a cura de M. Coll i Alentorn, I-V, Barcelona 1949-51, Barcino, Els Nostres Clàssics.
- Crònica* de R. Muntaner, ed. E. B. (= J. M. de Casacuberta), I-IX, Barcelona 1927-51, Barcino.

- (*Crònica* o) *Llibre dels fets del rei en Jaume*, I-II, ed. J. Bruguera, Barcelona 1991, Els Nostres Clàssics.
- DAguiló: *Diccionari Aguiló*. Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster. I-VIII, Barcelona 1914-34, I.E.C.
- DCVB: *Diccionari català-valencià-balear*, per A. M. Alcover, F. de B. Moll, I-X, Palma de Mallorca 1926-68.
- DECat: *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, per J. COROMINES, I-IX, Barcelona 1980-1991, Curial.
- Diàlegs* de Sant Gregori, I, 1931, ed. J. Bofarull, II, 1968, ed. A.-J. Soberanas, Barcelona, Barcino, Els Nostres Clàssics.
- DUARTE, C., ALSINA, A. (1984) *Gramàtica històrica del català*, I, Barcelona, Curial.
- Eximplis e Mir.: Recull de Eximplis e Miracles*, ed. M. Aguiló, I-II, Barcelona 1881, Biblioteca Catalana.
- Fogatjament de 1358*, vegeu PONS I GURI.
- FORTEZA, T. (1915) *Gramática de la lengua catalana*, Palma de Mallorca.
- Forum Judicum*, vegeu MUNDÓ, A. M.
- FOUCHÉ, P. (1924) *Phonétique historique du roussillonnais*, Tolosa.
- GRAFSTRÖM, A. (1958) *Étude sur la graphie des plus anciennes chartes languedociennes avec un essai d'interprétation phonétique*, Uppsala, Almqvist.
- GRIERA, A. (1935-47) *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*, I-XIV, I.E.C., Barcelona.
- GULSOY, J. (1993) *Estudis de gramàtica històrica*, València/Barcelona, Biblioteca Sanchis Guarnier.
- Homilies d'Organyà*, ed. J. Coromines, dins *Entre dos llenguatges*, I, Barcelona 1976, Curial, pàgs. 127-153, .
- I.E.C.: Institut d'Estudis Catalans.
- LLULL, R. *Obres essencials*, I-II, Barcelona 1957, Selecta, Biblioteca Perenne.
- MARCH, J. (1371) *Llibre de concordança*, ed. A. Griera titulat *Diccionari de rims*, Barcelona 1921.
- MARTÍ I CASTELL, J. (1981) *El català medieval. La llengua de Ramon Llull*, Barcelona, Indesinenter.
- MARX, R. (1912) «Die katalanische Terminologie der Korkstopfenerzeugung», *RDR*, 6, pàgs. 1-80.
- MENÉNDEZ PIDAL, R. *Manual de gramática histórica española*, 11a ed., Madrid 1962, Espasa-Calpe.
- MIRALLES, J. (1984) *Un llibre de Cort Reial mallorquí del segle XIV (1357-60)*. Introducció, transcripció i estudi lingüístic, I-II, Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, Ed. Moll.
- MOLL, F. de B. (1952) *Gramática histórica catalana*, Madrid, Gredos.

- (1968) *Gramàtica catalana (referida especialment a les Illes Balears)*, Palma de Mallorca, Ed. Moll.
- (1929-32) «Flexió verbal en els dialectes catalans», *AORLL* 2, pàgs. 73-184; 3, pàgs. 73-168; 4, pàgs. 9-104; 5, pàgs. 9-72.
- MORAN, J. (1984) *El Capbreu de Castellbisbal*, Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- MUNDÓ, A. M. «Un monument antiquíssim de la llengua catalana», *Serra d'Or* (1960), 22-23.
- NAVARRO TOMÁS, T. (1953) *Manual de pronunciación española*, 6a ed., Madrid, Inst. «Miguel de Cervantes».
- (1956) «Apuntes sobre el español dominicano», *Revista Iberoamericana* 21, pàgs. 417-28.
- (1968) *El español en Puerto Rico*, 2a ed., Río Piedras, Universidad de Puerto Rico.
- (1975) *Capítulos de geografía lingüística de la Península Ibérica*, Bogotá, Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo.
- NÚÑEZ CEDEÑO, R. A. (1980) *La fonología moderna y el español de Santo Domingo*, Santo Domingo, Colección Ensayo, 2.
- PONS I GURI, J. M. (1963-64) «Un fogatjament desconegut de l'any 1358», *BABLB* 30, pàgs. 323-498.
- PUJOL, P. (1913) *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII, procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*, Barcelona.
- RASICO, P. D. (1982) *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Curial Edicions Catalanes.
- (1985) «La conservació de la -N' etimològica a l'antiga diòcesi de Girona», *Actes del Quart Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica*, Barcelona, Publ. de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 41-56 (dins Rasico 1993, pàgs. 36-51).
- (1993) *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Curial.
- RDR: Revue de Dialectologie Romane.*
- RLR: Revue des Langues Romanes.*
- RECASENS, D. (1985), *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Curial Edicions Catalanes.
- ROHLFS, G. (1970) *Le Gascon. Études de philologie pyrénéenne*, 2a ed., Tübingen, Max Niemeyer.
- (1966) *Gramatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, I-III, Torí, G. Einaudi.
- ROIG, E., AMADES, J. (1924) «Vocabulari de l'art de la navegació i la pesca» *BDC* 12, pàgs. 1-115.
- RONJAT, J. (1931-37) *Grammaire (h)istorique des parlers provençaux modernes*, Montpellier.
- RUSSELL-GBBETT, P. (1965) *Medieval Catalan Linguistic Texts*, Oxford, Dolphin Book.

- SALVADOR, G. (1985) «La nasal velar en español», *Estudios dialectológicos*, Madrid 1987, Paraninfo, pàgs. 143-151.
- VENY, J. (ed.) (1971) *Regiment de preservació de pestilència, de Jacme d'Agramont (s. XIV)*, Tarragona, Diputació.
- (1979) «Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc», *Randa 5*, pàgs. 5-41.
- '*Vides de sants' rosselloneses*, Text català del segle XIII, establert, comentat i glossat per la Dra. Ch. S. M.-Kniazzezh i el Dr. E. J. Neugaard, amb prefaci i aportacions de Joan Coromines, Barcelona 1977, Fundació S. Vives Casajuana.
- Vocabulari català-alemany de l'any 1502*, edició i estudi de P. Barnils, Barcelona 1916, I.E.C.
- WITTLIN, C. (1991), *Repertori d'expressions multinominals i de grups sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ZAMORA VICENTE, A. (1967), *Dialectología española*, Madrid, Gredos.

